

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ENDÜLÜS EMEVÎ EMÎRİ
MUHAMMED B. ABDURRAHMAN'IN
SİYASİ FAALİYETLERİ

HAZIRLAYAN
AYŞEGÜL YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR.ÖĞR.ÜYESİ ALİ DADAN

KONYA 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	IV
TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAK FORMU.....	V
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	IX
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Önemi.....	1
3. Araştırmanın Amacı.....	2
4. Araştırmanın Kaynakları.....	2
Muhammed b. Abdurrahman Dönemine Kadar Endülüs.....	9
1. BÖLÜM.....	15
ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ MUHAMMED B. ABDURRAHMAN.....	15
1.1. Emîr Oluncaya Kadar Muhammed b. Abdurrahman.....	16
1.2. Muhammed b. Abdurrahman'ın Siyasi Faaliyetleri.....	17
1.2.1. Tuleytula Ayaklanmaları.....	18
1.2.2. Kurtuba Ayaklanmaları.....	23
1.2.3. Cillikiye ve Nabare Savaşları.....	36
1.2.4. Benû Kasî, İbn Mervan ve İbn Hafsûn'un Bağımsızlıklarını İlanı.....	38
1.2.4.1. Benû Kasî'nin Bağımsız Oluşu.....	41
1.2.4.2. İbn Mervân'ın Bağımsız Oluşu.....	43
1.2.4.3. İbn Hafsûn'un Bağımsız Oluşu.....	46
1.2.5. Norman Akınları.....	51
1.3. Vefatı ve Şahsiyeti.....	54
SONUÇ.....	58
KAYNAKÇA.....	61

KISALTMALAR

b.: Bin, İbn

c.: Cilt

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed.: Editör

EI: Encyclopedia of Islam

İA: İslâm Ansiklopedisi

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Neşr: Neşreden

ö.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

s.a.v.: Sallallahu Aleyhi ve Sellem

SÜİFD: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

sy. : Sayı

Terc.: Tercüme eden

Trh.: Tarihsiz

v.dğr.: Ve diğerleri

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞEGÜL YILMAZ
	Numarası	148110011009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI/ İSLAM TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DR.ÖĞR.ÜYESİ ALİ DADAN
	Tezin Adı	ENDÜLÜS EMEVİ EMİRLERİNDEN MUHAMMED B. ABDURRAHMAN'IN SIYASİ FAALİYETLERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Endülüs Emevî Emîrlerinden Muhammed b. Abdurrahman’ın Siyasi Faaliyetleri” başlıklı bu çalışma 04/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr.Öğr.Üyesi	ALİ DADAN	
2	Prof. Dr.	İSMAİL HAKKI ATÇEKEN	
3	Doç. Dr.	OSMAN ZAHİD ÇİFÇİ	

TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAK FORMU

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri					
Adı	Ayşegül	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları		
Soyadı	YILMAZ	Bilim Dalı	İslam Tarihi		
Numarası	148110011009	Sınav Durumu	I. Savunma Sınavı ☐	II. Savunma Sınavı ☒	
Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi Ali DADAN	Programı	Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
II. Sınav Bilgileri					
Tarih	04.10.2019	Saat	10:00	Süre	90 dakika
Öğrenci Uzmanlık Alan Dersini Başarıyla Tamamlamıştır. ☒					
III. Değerlendirme ve Sonuç					
☒	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine				
☐	Savunulan Tezin Düzeltilmesine				
☐	Savunulan Tezin Reddedilmesine (*)				
Salt Çoğunluk ☐	Oy Çokluğu ☐	Oy Birliği ☒	İle karar verilmiştir.		
NEÜ Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu tutanakla tespit edilmiştir.					
IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri					
Sıra No	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza		
1	Dr.Öğr.Üyesi	Ali DADAN			
2	Prof.Dr.	İsmail Hakkı ATÇEKEN			
3	Doç.Dr.	Osman Zahid ÇİFÇİ			
4	Üye				
5	Üye				
Not: Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.					

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak 42090
Meram Yeni Yol /Meram/KONYA
Tel: 0 332 201 00 60 Faks: 0 332 201 00 65 www.konya.edu.tr E-Posta: sosbil@konya.edu.tr

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞEGÜL YILMAZ		
	Numarası	148110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ		
	Programı	Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRLERİNDEN MUHAMMED B. ABDURRAHMAN'IN SİYASİ FAALİYETLERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayşegül YILMAZ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞEGÜL YILMAZ		
	Numarası	148110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi Ali DADAN		
Tezin Adı	ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ MUHAMMED B. ABDURRAHMAN'IN SİYASİ FAALİYETLERİ			

ÖZET

Endülüs, İslam dünyasında ne kadar öneme sahipse Avrupa tarihinde de o kadar önemli bir yere sahiptir. Endülüs Emevî Devleti hem Avrupa'ya İslam'ı tanıtmış hem de medeniyeti öğretti.

139/756 yılında Abdurrahman ed-Dâhil tarafından Endülüs Emevî Devleti resmen kurulduğu andan itibaren kozmopolit bir yapıya (Araplar, Berberîler, Sakâlibe, Müvelledûn, Müsta'rib) sahip olması nedeniyle birçok problemle karşılaştı. Ancak güçlü ve başarılı hükümdarlar sayesinde sorunlar ortadan kaldırıldı. II. Abdurrahman ile Endülüs, çağının zirvesini yaşadı ve hemen sonrasında iş başına gelen oğlu I. Muhammed ile birlikte devlet duraklama dönemine girdi.

Muhammed b. Abdurrahman, iktidara geldiği andan itibaren ilk yıllarda babasının siyasetini devam ettirmeye çalışsa da devletin içinde farklı etnik ve

dinî grupların isyanları, dış güçlerin bu unsurları desteklemesi, idari kadrolarda yaşanan liyakat sorunu, doğal afetler, ekonomik krizler gibi sorunlar Muhammed b. Abdurrahman'ın görevini tam anlamıyla yerine getirememesine sebep oldu. Bu dönemde yaşanan sorunlar sonraki dönemleri de etkiledi.

Çalışmamız giriş ve bir bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, kaynakları ve Muhammed b. Abdurrahman öncesinde Endülüs Emevî Devleti'nin durumuna yer verilmektedir. Birinci bölümde Muhammed b. Abdurrahman'ın emîr olmadan önceki hayatı, Muhammed b. Abdurrahman'ın siyasi faaliyetleri, Tuleytula ve Kurtuba ayaklanmaları, Cillikiye ve Nabare Savaşları, Benû Kasî, İbn Mervan ve İbn Hafsûn'un bağımsız oluşu, Norman akınları, vefatı ve şahsiyeti anlatılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Endülüs, Muhammed b. Abdurrahman, Tuleytula, Kurtuba, Cillikiye, Nabare, Benû Kasî, İbn Mervan, İbn Hafsûn ve Normanlar.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Author's	Name and Surname	AYŞEGÜL YILMAZ		
	Student Number	148110011009		
	Department	İslamic History and Arts / İslamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr.Üyesi Ali DADAN		
Title of the Thesis/Dissertation	POLITICAL ACTIVITIES OF ANDALUSIA Umayyad AMEER MUHAMMED B. ABDURRAHMAN			

ABSTRACT

Andalusia in the Islamic world is as important as it is in the European history. The Andalusian Umayyad State introduced both civilization and Islam to Europe.

Since its official establishment by Abdurrahman ed-Dâhil in 139/756, The Andalusian Umayyad State faced many problems due to its cosmopolitan structure (Arabs, Berbers, Sakâlibe, Müvelledûn, Müsta'rib). However, thanks to the powerful and successful rulers, such problems were eliminated. Under the rule of Abdurrahman II, Andalusia experienced the peak of its era, and with his son Mohammed I, who came to power soon after him, the state entered a period of stagnation.

Although Mohammed b. Abdurrahman tried to sustain his father's politics in the first years from the moment he came to power, factors such as rebellions of different ethnic and religious groups within the state, supporting of these elements by external forces, problems of merit experienced in administrative cadres, natural disasters, economic crises etc. caused Mohammed b. Abdurrahman to fail to fulfill his duty. The problems experienced in this period also affected the following periods.

Our study consists of an introduction and a chapter. The subject, importance, purpose and references of the study and the situation of the Andalusian Umayyad State before Mohammed b. Abdurahman are included in the introduction part. In the first chapter, the life of Mohammad b. Abdurrahman before he became ameer, his political activities, Tuleytula and Kurtuba uprisings, Cillikiye and Nabare Wars, independence of Benû Kasî, Ibn Marwan and Ibn Hafsun, Norman raids, his death and personality are discussed.

Keywords: Andalusia, Mohammad b. Abdurrahman, Tuleytula, Kurtuba, Cillikiye, Nabare, Benû Kasî, Ibn Marwan, Ibn Hafsûn and Normans.

ÖNSÖZ

Endülüs, İslâm'ın Avrupa'ya tanıtılmasını ve yaşatılmasını sağlayan toplumdur. 92/711 yılında İber yarımadasına ilk adımlarını atan Müslümanlar 1017/1609 yılında zorunlu olarak bu toprakları terk etmişlerdir. Bu süreç içerisindeki en önemli yapı Endülüs Emevî Devleti'dir. Endülüs Emevî Devleti, bünyesinde farklı dinden ve milletten insanları barındıran bir devlettir. Bu kozmopolit yapıyı korumak için birçok önlem alınmasına rağmen yine de sorun yaşanmış ve bu devletin sürekliliğini etkilemiştir.

Endülüs Emevî Devleti'nde IX. yüzyılın ilk yarısına kadar başa gelen hükümdarlar karşıt görüşlü unsurlarla uğraşırken aynı zamanda devletin kökleşmesi, gelişmesi ve devamı için ellerinden geleni fazlasıyla yapmışlar ve güçlü bir siyasi istikrar sağlamışlardır. Ancak II. Abdurrahman'dan sonra iş başına gelen oğlu I. Muhammed ile başlayan ve kaynaklarda "el-Fitnetü'l-Kübra" diye isimlendirilen yaklaşık altmış yıllık dönem Endülüs Emevî Devleti'nin duraklama dönemidir.

Muhammed b. Abdurrahman, iktidara geldiği andan itibaren ilk yıllarda babasının siyasetini devam ettirmeye çalışsa da devletin içinde farklı etnik ve dinî grupların isyanları, dış güçlerin bu unsurları desteklemesi, idari kadrolarda yaşanan liyakat sorunu, doğal afetler, ekonomik krizler gibi sorunlar Muhammed b. Abdurrahman'ın görevini tam anlamıyla yerine getirememesine sebep oldu. Bu dönemde yaşanan sorunlar sonraki dönemleri de etkiledi.

Yaşanan sıkıntıların tek bir sebebi olmadığı gibi tek bir problem de yoktu. Endülüs Emevî Devleti'nin durumuna bakıldığında Tuleytula (Toledo), Kurtuba(Cordoba), Mâride (Mérida) ve Sarakusta (Saragoza/Saragossa) gibi şehirlerde Müvelled, Müsta'rib ve Berberî halka bağlı olarak çıkan isyanlar olduğu gibi bu şehirlerde yaşanan kıtlık, sel, hastalık gibi doğal afetler sonucu devletin halkın durumunu göz ardı etmesiyle ortaya çıkan problemler de isyanlara sebep olmuştur. İslâm'ın Avrupa'daki varlığını yok etmeye çalışan Hıristiyan Krallıklar'ın

da etkisi ve desteği ile siyasi ortam tamamen karışmıştır. Böylesi bir durumda önünü görmekte zorlanan devletin ayakta kalması zordur, ancak Endülüs Emevî Devleti zor da olsa ayakta kalmayı başarmıştır.

Endülüs Emevî Devleti'ni yıkılışa götüren sebeplerin bu dönemde kök saldığını düşünerek Muhammed b. Abdurrahman'ın hayatının ve döneminin anlaşılması gerektiğine inanarak yapılan araştırma sonucu bu dönemle ilgili bir seminer çalışmasının olduğu ancak yüksek lisans tez çalışmasının yapılmadığı fark edilmiştir. Bu sebeple Yüksek Lisans tezimizi Endülüs Emevî Emîri Muhammed b. Abdurrahman'ın Siyasi Faaliyetleri konusunda yapmaya karar verdik.

Yüksek Lisans eğitimine başladığım ilk günden itibaren hiçbir konuda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayşegül YILMAZ

KONYA-2019

GİRİŞ

Endülüs Tarihi, İslâm Tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Endülüs Müslümanlar için kazanılan bir topraktan daha fazlası, İslam'ın tanıtılması ve yeni bir medeniyetin ortaya çıkış serüvenidir. Bu serüven içerisinde her zaman iyi ve güzel şeyler olmamış bazı dönemler sıkıntılı, buhranlı geçmiştir.

Endülüs Emevî Devleti, Endülüs'te Müslümanların harekete geçtiği Avrupa'ya Müslüman ismini duyurduğu bir dönemdir. Özellikle I. Hişam, I. Hakem ve II. Abdurrahman dönemleri devletin sıkıntılara rağmen güçlendiği ve istikrara kavuştuğu dönemdir. Ancak II. Abdurrahman'ın son yıllarında yaşanan sorunların tam olarak çözülememiş olması oğlu Muhammed zamanında devletin zayıflamasına sebep oldu. Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî dönemi aynı anda birden fazla sorunun vuku bulduğu bir dönemdir. Bu sorunlar bazen savaşarak, bazen de sulh yoluyla taviz vererek çözüme kavuşturulmuştur.

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, 3 Rebiulâhir 238/22 Eylül 852'den 29 Safer 273/5 Ağustos 886 tarihine kadar Endülüs Emevî Devleti'nin emîrliğini yapıp iktidarı boyunca birçok problemle uğraşmak zorunda kalan Endülüs Emevî Devleti'nin beşinci emîri Muhammed bin Abdurrahman'ın siyasi faaliyetleridir.

2. Araştırmanın Önemi

Altmış yıl süren “el-fitnetü'l-kübrâ” diye isimlendirilen, Endülüs Emevî Devleti'ni yıkılış sürecine sokan, insanlara kıyamet habercisi gibi gelen bir dönemin başlangıcı olması sebebiyle Muhammed b. Abdurrahman'ın hayatı ve döneminde yaşanan olaylar Endülüs tarihi ve Avrupa kıtasındaki Müslüman varlığı açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde yaşanan olaylar Endülüs Emevî Devleti'nin parçalanmaya başladığını, dostun düşmanın kim olduğunu ortaya çıkarması, bir devletin yönetiminde iktidarın, asabiyetin, liyakatın ve ekonominin nasıl olması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmayı gerçekleştirme amacımız, Muhammed b. Abdurrahman döneminde yaşanan dâhili ve harici bütün olayların, başarısızlıkların ve de isyanların tek sorumlusunun Muhammed b. Abdurrahman olmadığını aslında kendisinin devletin devamı için ne denli çaba sarf ettiğini göstermektir. Bu sebeple de araştırma genelinde ağırlıklı olarak Muhammed b. Abdurrahman'ın siyasi faaliyetleri üzerinde durulup sosyal ve kültürel faaliyetlerine yer verilmeyerek kapsam sınırlamasına gidilmiştir.

Bu çalışmamızda öncelikle Muhammed b. Abdurrahman döneminde gerçekleşen olayların daha iyi anlaşılması için Endülüs Emevî Devleti'nin Muhammed b. Abdurrahman zamanına kadar olan kısmından genel hatlarıyla bahsettik.

Çalışmamız bir bölümden oluşmakta olup bu bölümde Muhammed'in emir olmadan önceki hayatı hakkında bilgi verdikten sonra Muhammed b. Abdurrahman tahta çıktıktan sonra yaşanan Tuleytula ve Kurtuba isyanlarından, Cillikiye ve Nabare Savaşları'ndan, Benû Kasî, İbn Mervan ve İbn Hafsûn'un bağımsızlıklarını ilan edişlerinden, Normanların saldırılarından, son olarak da Muhammed'in vefatı ve şahsiyetinden bahsettik. Genel bir değerlendirme yapıp çalışmamızı sonlandırdık.

Araştırma sürecinde asıl konumuz olan Muhammed b. Abdurrahman'ın hayatı ve döneminde gerçekleşen olaylara bağlı kalmaya çalıştık. Ancak bazı olayların askıda kalmaması için nasıl sonuçlandığına da detaya girmeden değindik. Çalışmamızda Muhammed b. Abdurrahman'ın siyasi faaliyetlerine yer verdik, bunun dışında bu dönemde sosyo-kültürel hayatta meydana gelen gelişmelere başka bir araştırmanın konusu olabilecek mahiyette olduğu için yer vermedik.

4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızı gerçekleştirirken matbû kaynaklarla birlikte dijital kaynakları da kullandık. Matbu kaynaklar içerisinde İslâm Tarihi'nin temel kaynakları olduğu gibi çağdaş araştırmacı yazarların, akademisyenlerin eserleri de yer almaktadır.

Tezimizin başından sonuna kadar yararlandığımız Temel İslâm Tarihi kaynaklarının başında İbnü'l-Esîr (ö.630/1233)'in *el-Kâmil Fi't-Târihi*¹ gelir. İbnü'l-Esîr, 302 (915) yılına kadarki olayları yazarken Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ünü esas almış, ancak rivayetleri inceleyerek ekleme çıkarma yaparak eserine almıştır.

İbnü'l-Kûtiyye (ö.367/977)'nin *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*² adlı eserinde Endülüs'ün fethi ve tarihi konusunda Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-Büldân*'ından sonra en eski kaynak olarak kabul edilir. Eserde, Araplar'ın Endülüs'e girişinden (92/711) başlayarak Emîr Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman döneminin (888-912) sonuna kadar geçen olaylar muhtasar bir şekilde ele alınmıştır.

İbn Hayyan (ö. 469/1076)'ın *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*³ adlı eseri Endülüs'ün fethinden Halife II. Hakem döneminin (961-976) sonuna kadarki tarihi içine alır. Yıllara göre kaleme alınmış olan eserden Endülüs'ün siyasî tarihi yanında ekonomik ve sosyo-kültürel durumu ile meşhur şahısların hayatlarına dair bilgiler edinmek mümkündür.

İbn İzârî (ö. 712/1312)'nin *Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib fi Ahbâri Endelüs ve'l-Mağrib*⁴ adlı eseri üç ciltten oluşur. Kitabın II. cildi fetihten mülûkû't-tavâif döneminin sonuna kadar Endülüs'e ve buradaki siyasî gelişmelere ayrılmıştır.

Himyerî (ö.727/1327) *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*⁵'ı bir Tarih-Coğrafya ansiklopedisidir.

*Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*⁶, Nuveyrî'nin (ö. 733/1333) tek eseridir. Sultan Muhammed b. Kalavun'a ithaf ettiği bu eser otuz bir ciltlik ansiklopedik

¹ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *el-Kâmil Fi't-Târih*, Beyrut, 1965.

² İbnü'l-Kûtiyye, Ebûbekr Muhammed b. Ömer el-Kurtubî (ö. 367/977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrahim Ebyari, Beyrut: Darü'l-Kitâbü'l-Mısri, 1989.

³ İbn Hayyan, Hayyan b. Halef (ö. 469/1076), *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*, nşr. Mahmûd Ali Mekkî, Beyrut, 1973.

⁴ İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (ö. 712/1312), *Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib fi Ahbâri Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. G. S. Colin-Lewi Provencal, Beyrut, 1983.

⁵ Himyerî, Muhammed b. Abdülmü'min (ö. 727/1327), *er - Ravdu'l - Mi'târ fi Haberi'l - Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1984.

⁶ Nuveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. Abdülvehhâb (ö. 733/1333), *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Gırnata, 1917.

çalışmasıdır. Eserin XI-XXXI. ciltlerini kapsayan bu bölümde Nuveyrî, peygamberlerin hayatını ele alıp Hint, Çin, Türk devletleri, Mısır'da kurulan devletler ve Arap kabileleriyle ilgili bilgi aktardıktan sonra Resûl-i Ekrem, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Endülüs Emevîleri, Fâtımîler, Eyyübîler, Murâbitlar, Muvahhidler, Gazneliler, Selçuklular, Haçlılar, Hârizmşahlar, Moğollar, Moğollar'ın İslâm dünyasını işgali ve sonuçlarını geniş biçimde ele almıştır.

Genel Tarih türünde olan *el-Bidaye ve'n-Nihaye*⁷ adlı İbn Kesîr'e (ö.774/1373) ait bu eser kâinatın yaratılışı ile başlar. Eser, İslam Tarihine ayrılan el-Bidaye ile akaid konularına ayrılan en-Nihaye şeklinde iki kitaptan oluşmaktadır.

İbn Haldûn (ö.808/1406)'un *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Âsârahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*⁸ adlı eseri yaratılıştan kendi zamanına kadar geçen olayları ihtiva eden umumi tarihi.

Makkarî (ö.1041/1632)'nin *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*'i⁹ İki ana kısımdan oluşur. Kitabın sekiz bölüm halindeki birinci kısmında genel olarak Endülüs'e dair bilgi yer almaktadır.

Müellifinin kim olduğu bilinmeyen *Ahbâru Mecmûa*¹⁰ 1867'de Madrid'de basılmıştır. Bu eserde de Endülüs Tarihi hakkında yeterince bilgi yer almaktadır.

Tuleytula Ayaklanmalarını ele alırken İbnu'l-Hatîb'in (ö.776/1374-75) *A'mâlû'l-A'lâm fî men Bûyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*¹¹ adlı eserinden yararlandık. İbnü'l-Hatîb bu eseri, İslâm dünyasında çocuk yaşta hükümdar ilân edilen kişileri tanıtmak ve küçük yaşta hükümdar olmanın dinen meşrû olduğunu

⁷ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire, 1932.

⁸ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Âsârahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Beyrut, 2010.

⁹ Makkarî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî (ö. 1041/1632), *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1997.

¹⁰ *Ahbâru Mecmûa*, Madrid, 1867.

¹¹ İbnu'l-Hatîb, Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî (ö. 776/1374-75), *A'malu'l-A'lâm ev Târih-i İsbanya'l-İslamiyye*, Neşr: Levi Provencal, Beyrut, 1952.

kanıtlamak amacıyla yazmaya başlamışsa da bu çerçeveyi aşarak Nasrî Sultanı Ganî-Billâh Muhammed'e kadar gelen İslâm tarihini ele almıştır.

Kurtuba Ayaklanmalarını ele alırken yararlandığımız *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*¹² Zehebî (ö.748/1348)'nin en hacimli eseridir. 40.000'e yakın biyografinin yer aldığı kitapta hicrî 1 (622) yılından 700 (1301) yılına kadar olan süreç onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, olaylar yıl sırasına göre anlatılmıştır. Maverdî (ö.450/1058)'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniye*¹³, si ise devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplamıştır. Biz burada Muhammed b. Abdurrahman'ın Kurtuba'da halkın mallarını müsadere etmesine delil olarak kullandık.

Norman Saldırıları'nı ele alırken de *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*¹⁴, *el-Buldân*¹⁵, *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*¹⁶, *Tarih*¹⁷, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*¹⁸, *Muhtasarı fî Ahbâri'l-Beşer*¹⁹ gibi Temel İslâm Tarihi kaynaklarından yararlandık.

Bekrî'ye (ö.487/1094) ait olan *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* içindeki geniş mâlûmat sebebiyle bir dünya coğrafyası (kozmozografi) kitabı niteliğindedir. Müellif eserine âlemin yaratılışıyla başlamakta ve kendi yaşadığı döneme kadar gelmektedir.

Ya'kûbî (ö.292/905) de *el-Buldân*'ında İran, Turan, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin, Bizans, Suriye, Mısır, Nûbe, Kuzey Afrika, Sicistan ve Horasan'ı anlatır.

İbn Saîd el-Mağribî (ö.685/1286) *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*. İbn Saîd'in "Endülüs'ün Câhiz'i" dediği edip ve seyyah Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhim

¹² Zehebî, Ebu Abdullah Muhammed Şemsüddîn (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmûrî, Beyrut, 1997.

¹³ Maverdî, Ebu'l-Hasan Habib (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, Terc: Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1994.

¹⁴ Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz el-Endelüsî (ö. 487/1094), *el - Mesâlik ve'l - Memâlik*, thk. Cemal Talebe, Beyrut, 2003.

¹⁵ Ya'kûbî, Ahmet b. İshak b. Ca'fer b. Vehb (ö. 292/905), *el-Buldân*, Beyrut, 1422/2001.

¹⁶ İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî (ö. 685/1286), *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1955.

¹⁷ İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer, (ö. 749/1349), *Târîh*, Beyrut, 1996.

¹⁸ İbn Fadlan, Ahmed b. Fadlan (ö.310/922), *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2010.

¹⁹ Ebu'l-Fidâ', İmâdüddîn İsmail b. Ali (ö.732/1331), *Muhtasarı fî Ahbâri'l-Beşer*, Kahire, tsz.

el-Hicârî'nin el-Müşhib fî Ğarâ'ibi'l-Mağrib adlı çalışması olan eser, Hicârî ile Benî Saîd ailesinden beş kişinin ortak telifidir; ancak en büyük katkıyı İbn Saîd yaptığı için ona mal edilir. Endülüs ve Mağrib'de yetişmiş ediplerle şairler ve eserleri hakkında bir kitaptır.

İbnu'l-Verdî (ö.749/1349) asıl adı Tetimmetü'l-Muhtaşar fî aĥbâri'l-beşer olan *Tarih* adlı eserinde Ebü'l-Fidâ'nın el-Muhtasar fî Aĥbâri'l-Beşer adlı tarihini özetlemiş, 729-749 (1329-1349) yılları arasındaki olayları da kendisi kaleme almıştır.

İbn Fadlan (ö.310/922)'ın *İbn Fadlan Seyahatnamesi*'ni Türkçe'ye çeviren Ramazan Şeşen'dir. İbn Fadlan, Abbasi Halifesinin emriyle İdil Bulgar Hanı Almış Han'a gönderilen elçilik heyetinde kâtip olarak bulunmuş ve bu seferde gördüğü her şeyi not ederek Seyahatnamesi'ni oluşturmuştur. İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi'nde Vikinglerin maceraperest bir ruhla yapmış oldukları seferler hakkında bilgi edinebiliyoruz.

Ebu'l-Fidâ (ö.732/1331) umumi tarih türünde kaleme aldığı *Muhtasaru fî Aĥbâri'l-Beşer*'inde meşhur tarih kitaplarından derlediği bilgileri aktarmıştır.

Saydığımız bu temel kaynakların yanında araştırma kaynaklara da yer verdik. *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*²⁰, *A History Of Islamic Spain*²¹ ve *et-Tarihu'l-Endelus*²² Muhammed b. Abdurrahman dönemine kadar Endülüs Tarihi konusunda, *Buğyetu'l-Multemis Fi Tarihi Ricali Ehli'l-Endelus*²³ Tuleytula ayaklanmalarında, *Târîhu'l-Arab ve Hadaratuhum fî'l-Endelüs*²⁴ kitabından Norman akınlarında, *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelüs*²⁵ ve *el-Müslimûn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*²⁶ kitaplarından Kurtuba ayaklanması konusunda, *The Preaching of Islam*²⁷

²⁰ Na'na'i, Abdulmecid, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, Beyrut, 1986, 251.

²¹ Watt, W. Montgomery, Cachia, Pierre, *A History Of Islamic Spain*, Edinburgh University Press, 1992

²² Hacci, Abdurrahman Ali el-Hacci, *et-Tarihu'l-Endelusi Mine'l-Fethi'l-İslami Hatta Sukuti Ğirnatâ*, Kahire, 1983.

²³ Dabbi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî(ö. 599/1203), *Buğyetu'l-Multemis Fi Tarihi Ricali Ehli'l-Endelusi*, Kahire, trh.

²⁴ Abdülvahid Zennun Taha, Halil İbrahim Samerraî, Natık Salih Matlûb, *Târîhu'l-Arab ve Hadaratuhum fî'l-Endelüs*, Beyrut, 2000.

²⁵ İnân, Muhammed Abdullah (ö.1986), *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelüs*, Kahire 1997.

²⁶ Zeytun, Muhammed Zeytûn, *el-Müslimûn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 1990.

²⁷ Arnold, Thomas Walker (ö.1930), *The Preaching of Islam*, London, 1913.

*Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*²⁸ ve *The Moors in Spain*²⁹ eserlerinden yine Kurtuba ayaklanması konusunda yararlandık. *The Preaching of Islam* roman olarak yazılan bir eser olmasına rağmen Endülüs'ün içinde bulunduğu durumu doğru bir şekilde yansıtmaması nedeniyle önemli bilgiler ihtiva eden bir eserdir.

Dozy (ö.1300/1883)'nin *Spanish Islam*³⁰ adlı eseri *Histoire des Musulmans d'Espagne* adlı eserin İngilizcesidir. Müellif Avrupa kütüphanelerindeki Endülüs kültür ve tarihiyle ilgili yazmaların hemen hemen tamamını incelemiş ve eserini daha önce kullanılmamış olan pek çok ana kaynağa dayanarak kaleme almıştır.

*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*³¹ Çağ Yayınlarından çıkan on dört ciltlik bu eser bir komisyon tarafından oluşturulmuştur. III. Abdurrahman döneminin onuna kadar olan bölüm Halid es-Suffi'nin "*Tarihu'l-Arab fi'l-Endelüs*" adlı eserinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Muhammed b. Abdurrahman'ın hayatının tamamına yer verilmiştir ve online olarak da rahatlıkla ulaşılabilinecek bir eserdir.

*Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*³² Mehmet Özdemir hocaya ait bir eserdir. Mehmet Özdemir'in daha önce Endülüs ile ilgili yayınlanan kitaplarının tek kitap halinde okuyucuya sunulmuş şeklindedir. Diğer bir eseri ise *Endülüs*³³ isimli eseridir. Bu iki kaynaktan da tezin her aşamasında yararlandık.

Al-i Ali'ye ait olan *Endülüs Tarihi*³⁴ isimli eserde Endülüs'ün fethinden III. Abdurrahman döneminin sonuna kadar ve bu dönemdeki Endülüs'ün ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve dini durumundan bahsedilmiştir.

Hasan İbrahim Hasan'a ait olan *Târîhu'l-İslâm: es-Siyâsî ve 'd-dînî ve 's-sekâfî ve 'l-ictimâ'î* adlı eser *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*³⁵ adı ile altı cilt

---

²⁸ Haines, Charles Reginald (ö.1935), M.A., *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, London 1889, 50

²⁹ Lane-Poole, Stanley (ö.1931), *The Moors in Spain*, London 1888.

³⁰ Dozy, Reinhart (ö.1300/1883), *Spanish Islam*, trc: F. G. Stokes, London, 1913.

³¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, IV.

³² Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

³³ Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014.

³⁴ Al-i Ali, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, Çev: Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.

³⁵ Hasan, İbrahim Hasan (ö.1968), *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, trhsz.

olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu ciltlerde de söz konusu dönemlerin önce siyasî tarihi, ardından dinî ve siyasî hareketler, devleti yöneten kurumlar üzerinde durulmuş, sonunda da dönemin kültür ve sanatı, sosyal durumu anlatılmıştır.

Philip Khuri Hitti'ye ait olan *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*³⁶ Salih Tuğ tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. II. Abdurrahman dönemi daha detaylı anlatılmıştır.

Muhammed İmamüddin'e ait olan *Endülüs Siyasi Tarihi*³⁷ Endülüs Tarihini kısa ve öz bir şekilde okuyucuya sunan bir eserdir.

Siyer Yayınları'ndan çıkan *İslam Tarihi ve Medeniyeti*³⁸ isimli çalışmanın Endülüs özel sayısı da kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Birsal Küçüksipahioğlu'nun yazdığı bölüm konumuz ile birebir ilgilidir.

Jonathan Shepard'ın "Viking Rus ve Bizans", *Viking Dünyası*³⁹ isimli makalesi, Fjodor Androshchuk'ın "Vikingler Doğuda", *Viking Dünyası*⁴⁰ isimli makaleleri Norman akınları konusunda; Adriano Duque'nun "Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba"⁴¹ makalesi de Kurtuba Ayaklanması konusunda yararlandığımız kaynaklardır.

Ayrıca "İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi"⁴², adlı makale Muhammed b. Abdurrahman dönemine kadar Endülüs; "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket"⁴³ adlı makale Kurtuba Ayaklanması; "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking

---

³⁶ Hitti, Philip Khuri (ö.1978), *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995.

³⁷ İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

³⁸ Birsal Küçüksipahioğlu, "Endülüs Emevîleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mehmet Özdemir, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 4: 84-89.

³⁹ Shepard, Jonathan, "Viking Rus ve Bizans", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink Neil Price, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2015, 626-652.

⁴⁰ Androshchuk, Fjodor, "Vikingler Doğuda", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink-Neil Price, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2015, 653-684.

⁴¹ Duque, Adriano Duque, "Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba", *Collectanea Christiana Orientalia*, 8 (2011), 23-48.

⁴² Atçeken, İsmail Hakkı, "İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi", *S.Ü.İ.F.D.*, Konya, 14, 2002, 65-88.

⁴³ Bilgin, Feridun, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", *History Studies International Journal Of History*, 2016, 19-32.

Saldırıları”⁴⁴ adlı makale Norman Akınları “IX. Yüzyıl Endülüs’ünde Zındıklık Suçlamaları”⁴⁵ adlı makale ise Muhammed b. Abdurrahman’ın şahsiyeti konusunda yol gösterici olmuştur.

Bütün bunların yanında Türkiye Diyanet Vakfı’nın Diyanet İslam Ansiklopedisi, MEB İslâm Ansiklopedisi ve The Encyclopaedia of Islam da çalışmalarımıza katkı sağlamıştır. Yararlandığımız maddeler ise Endülüs⁴⁶, Kurtuba⁴⁷, Tuleytula⁴⁸, Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevi⁴⁹, Abdurrahman I⁵⁰, Abdurrahman II⁵¹, Hakem I⁵², Hişam I⁵³, Ömer b. Hafsun⁵⁴, Müsta’rib⁵⁵, Müvelledûn⁵⁶, Kasî (Benî Kasî)⁵⁷, Mervânîler⁵⁸.

Muhammed b. Abdurrahman Dönemine Kadar Endülüs

Musa b. Nusayr’ın 91/710 yılında Tarîf b. Malik komutasında bir orduyu İber yarımadasına göndermesiyle başlayan Müslümanların Endülüs macerası kesintilerle de olsa 1017/1609 yılına kadar devam etmiştir. Kuzey Afrika’nın tamamen fethedilmesiyle gözünü farklı topraklara diken Emevî ordusu jeopolitik ve stratejik yapısı, iklim özellikleri, İspanya’nın siyasi yapısı gibi durumlar Endülüs’ün fetih sürecini hızlandırmıştır.⁵⁹

⁴⁴ Dadan, Ali, “Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları”, *İSTEM* 25, 2015, 111-124.

⁴⁵ Özdemir, Mehmet, “IX. Yüzyıl Endülüs’ünde Zındıklık Suçlamaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (A.Ü.İ.F.D)*, Ankara, 38, 1998, 195-224.

⁴⁶ Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s: 211-225.

⁴⁷ Seybold, C.F., “Kurtuba”, *İA*, İstanbul, 1977, VI; Irwing, Thomas B., “Kurtuba”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 451-453.

⁴⁸ Özdemir, Mehmet, “Tuleytula”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 363-368.

⁴⁹ Küçükspahioğlu, Birsal, “Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî”, *DİA*, İstanbul, 2016, Ek-2, 293-294.

⁵⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman I”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 147-150.

⁵¹ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman II”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 150-152.

⁵² Özdemir, Mehmet, “Hakem I”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 173-174.

⁵³ Özdemir, Mehmet, “Hişam I”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 145-146.

⁵⁴ Küçükspahioğlu, Birsal, “Ömer b. Hafsun”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 64-65; Provencal, Levi-Evariste “Ömer Ibn Hafsûn”, *İA*, İstanbul, 1993, IX, 467.

⁵⁵ Delgado, Jorge Lirola, “Müsta’rib”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 123; Lichtenstadter, Ilse “Müstarib”, *İA*, İstanbul, 1960, VIII, 831; Chalmeta, P, “Mozarab”, *EI*, Leiden, 1993, VII, 248.

⁵⁶ Özdemir, Mehmet, “Müvelledûn”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 228-229; Heffening, Wilhelm, “Müvelled”, *İA*, İstanbul, 1960, VIII, 865; Chalmeta, P, “Müwallad”, *EI*, Leiden, 1993, VII, 807.

⁵⁷ Avcı, Casim, “Kasî”, *DİA*, XXIV, 561-562.

⁵⁸ Delgado, Jorge Lirola, “Mervânîler”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 230.

⁵⁹ Watt, Cachia, *A History Of Islamic Spain*, 12.

Endülüs'te Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr'ın⁶⁰ valiliği ile başlayan ve Endülüs Emevî Emirliğinin kuruluşuna kadar devam eden dönem “Valiler (Emîrlar) Dönemi (95-138/714- 756)” olarak adlandırılır.⁶¹

Valiler Döneminden sonra gelen “Endülüs Emevî Devleti” dönemini ikiye ayırıyoruz:

Birincisi 138-316/756-929 Emîrlik Dönemi; I. Abdurrahman ile başlar (Abbâsîlere bağılı olunan dönem).

İkincisi 316-422/929-1031 Halifelik Dönemi; III. Abdurrahman ile başlamaktadır.

Konumuz Endülüs Emevî Emîrlarından Muhammed bin Abdurrahman olduğı için ona kadar olan dönemden ve onun döneminden bahsetmenin yeterli olduğunu, sonraki dönemlere geçmenin başka bir araştırmasının konusu olabileceğini düşündüğüm için gereksiz buluyorum.

Abbâsî zulmünden kaçan Abdurrahman b. Muâviye 1 Rebiulevvel 138/14 Ağustos 755 tarihinde gerekli hazırlıkları yaparak Gırnata (Granada) sahillerinde Münekkeb'e (Almunecar) çıktı. Dönemin valisi Yusuf el-Fihri'nin engellemelerine rağmen 6 Zilhicce 138/11 Mayıs 756 tarihinde Vâdilkebîr (Guadalquivir) nehri sahiline ulaşan Abdurrahman 10 Zilhicce 138/15 Mayıs 756 tarihinde Yusuf el-Fihri üzerine saldırdı. Abdurrahman'ın zaferi ile sonuçlanan savaş ona Kurtuba'nın kapılarını açtı. Böylece Endülüs Emevî Devleti'nin temelleri atılmış oldu. Bundan sonraki süreçte yenilmeyi hazmedemeyen Yusuf ve taraftarları ile birçok mücadele yaşanmıştır.

Abdurrahman b. Muâviye devri adeta bir isyanlar devri olmuştur. Mârîde, Bâce(Beja), Tudmîr(Teodomiro), Berşelûne(Barselona), Sarakusta, Berberî Miknase kabilesinden Şakyâ, Şezûne (Sidonia), Tuleytula, İşbiliye (Sevilla), Lebbe (Niebla), Kurtuba ve diğerk küçük şehirlerde çeşitli zamanlarda ya müstakil olarak ya da diğerk

⁶⁰ Hacci, *et-Tarihu'l-Endelus*, 136-139.

⁶¹ Atçeken, “İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi”, *S.Ü.İ.F.D.*, 66.

isyanların devamı şeklinde isyanlar çıkmış fakat Abdurrahman bu isyanları bastırmakta fazla güçlük çekmemiştir.

Abdurrahman b. Muâviye bütün gücünü isyanları bastırmak için harcadığından Hristiyanlara karşı büyük bir sefer yapma imkânı bulamamıştır. Bununla birlikte Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki mücadeleler de eksik olmamıştır. Asturias Kralı I. Fruela ve Frank Kralı Büyük Karl (Charlemagne) ile olan mücadeleler de kazanılmıştır.

Abdurrahman otuz iki yıllık yorucu bir hükümdarlıktan sonra 25 Rebûlâhîr 172 /2 Ekim 788 tarihinde vefat etti.⁶²

I. Abdurrahman'dan sonra Hişam b. Abdurrahman, 1 Cemâziyelevvel 172/7 Ekim 788'de Kurtuba'da tahta çıktı. Hişam ilk olarak kardeşleri ile mücadele etti, halk ile bütünleşti.

Hişam ülke içinde istikrarı sağladıktan sonra düzenli olarak kuzeydeki Hristiyan krallıklar üzerine seferler düzenledi ve de başarılı oldu. Bu seferlerle Asturias kralı yenilgiye uğratılıp Ebro vadisi, Eski Kastilya(Castilla la Vieja), Oviedo ele geçirilmiş ve Pireneler aşılarak Arbûne(Narbonne) geçici olarak hâkimiyet altına alınıp Müslümanların gücü gösterilmiştir.

Hişam daha çok sosyal, dinî ve kültürel faaliyetlere önem vermiş; âlimleri, edipleri desteklemiş, halkın refahı için çaba göstermiş bir kimse olarak tarihe geçmiştir.

3 Safer 180/17 Nisan 796'da Hişam'ın vefatı⁶³ üzerine yerine oğlu Hakem tahta geçmiştir.

Hakem b. Hişam dönemi birçok karışıklık ve isyanla geçti. İlk önce amcaları ile mücadele eden Hakem, daha sonra Berberîlerin ve Müvelledûn'un Tuleytula, Sarakusta, Mârîde ve Kurtuba'da çıkardıkları isyanları bastırdı. İç isyanları fırsat

⁶² Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 147-150.

⁶³ Özdemir, "Hişam I", *DİA*, XVIII, 145-146.

bilen Franklar Berşelûne'yi işgal ettiler ve Turtûşe(Tartûşe/Tortosa)'yi de istila etmek istediler ancak başarılı olamadılar.

Hakem bazen özel yaşantısı, bazen de icraatları neticesinde halk ile çoğu zaman çatışma yaşamıştır.

I. Hakem mizaç bakımından son derece sert, dinî hayatı itibarıyla lâkayt, adalet konusunda ise çok hassastı. 25 Zilhicce 206/21 Mayıs 822 tarihinde vefat ettiğinde oğlu II. Abdurrahman'a istikrara kavuşmuş, kurumları yerleşmiş bir devlet bırakmıştır.⁶⁴

Babasının ölümü üzerine tahta geçen Abdurrahman b. Hakem, hükümdarlığının ilk yıllarında ülkenin çeşitli bölgelerinde çıkan isyan ve karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı.

Arap kabileleri arasında İslâm'ın başından beri olan mücadeleler hâlâ devam ediyordu. Yemenliler ile Mudarlılar arasındaki mücadele 207/822-823'te savaşa dönüştü. Sonuç alınamayan Musâre Savaşı'ndan sonra Yemenliler üstünlüğü ele geçirdiler. Kabileler arası mücadele olarak başlayıp isyana dönüşen bu hareket, 213 /828-829 yılında Yemenlilerin teslim olmasıyla son buldu.

Tuleytula'da Hâşim ed-Darrâb isimli şahıs Emîre karşı isyan edip bir eşkıya grubuyla şehirleri basıp insanları öldürmeye, yolları kesmeye, yağma ve tahrip yapmaya başlayınca Abdurrahman, Muhammed b. Rüstem'i asiler üzerine gönderdi ve Hâşim ed-Darrâb öldürüldü, taraftarları da dağıtıldı.

Diğer yandan Mahmûd b. Abdülcebbâr adlı bir Berberî ile İspanyol asıllı Süleyman b. Martin de 213/828'de Mâride'de isyan ederek şehri ele geçirdiler ve vali Mervân el-Cillîki'yi öldürdüler. Abdurrahman, Mâride üzerine birkaç yıl boyunca sefer düzenlemiş ama onların itaatleri her seferinde geçici olmuştur. Mâride'de tutunamayacaklarını anlayan âsiler Batalyevs (Badajoz)'e kaçtılar. Süleyman b. Martin Tercâle (Trujillo) yakınında bir şatoya yerleşmesine rağmen yakalanıp idam edildi. Mahmud b. Abdülcebbâr ise Vâdiîâne (Guadiana)'ye çekildiği halde sürekli olarak Abdurrahman'ın gönderdiği birliklerin hedefi olduğu için

⁶⁴ Özdemir, "Hakem I", *DİA*, , XV, 173-174.

Atlantik sahillerinde bir şatoya yerleşti ancak 223/838 yılında ise Cillikiye (Galicia) kralı II. Alfonso'ya sığındı. Bunların dışında 211/826'da Berberîlerin Tâkerunâ (Takoronna)'da, 234-235/848-849'da Mayorka (Mallorca) ve Minorka (Menorca) halkının, 236/850'de Habîb el-Burnusî'nin Cezîretülhadrâ(Algeciras)'da isyanları ile Kurtuba'da dinî taassuptan kaynaklanan Eulogios, Alvaro ve Perfektus adlı papazların ve Flora adlı bir kadının⁶⁵ sebep olduğu olaylar (Hıristiyan Fedaileri Hareketi) zikredilebilir.

II. Abdurrahman döneminin en önemli olaylarından biri de Normanların Endülüs'e saldırımlarıdır. Normanlar 1 Zilhicce 229/20 Ağustos 844 tarihinde ilk olarak Üşbûne(Lizbon)'ye saldırdılar. Ardından Şezûne bölgesi sahillerine çıkarma yapıp Kâdis(Cadiz) limanını işgal ettiler. Son olarak İşbiliye şehrini işgal ettiler. Bu bölgelerde halka zarar verip bazısını şehit edip şehri yağmaladılar. Abdurrahman'ın gönderdiği ordu ile 25 Safer 230/11 Kasım 844'te karşılaşan Normanlar mağlup olup kuzeye çekildiler.

II. Abdurrahman kuzeydeki Hristiyan devletlere karşı da seferler yapmıştır. 217/833'te Elbe(Alava) ve Kıla bölgelerine, 219/835'te Elbe ve Asturias bölgelerine, 223/838'de Cillikiye, Elbe ve Karye (Alqueria) bölgelerine, 224/839'da Yukarı Aragon Bölgesine, 225/840 ve 227/842'de Asturias'a, 230/845'te Cillikiye üzerine yürüyüp orada birçok kâfiri öldürüp birçok esir almış, ganimetler ele geçirmiş ve 231/846'da Liyûn (Leon)'a yürüyerek şehri mancınıklarla muhasara altına almışlardı. Liyûn halkı korkunca şehri terkedip kaçıp gitmişler ve Müslümanlar da birçok ganimet ele geçirmişlerdi. Geri kalanları da şehirden çıkarıp suru yıkmak istemişlerse de yıkımları mümkün olmamış, nihayet oradan ayrılmışlardır.⁶⁶

II. Abdurrahman devrinde Franklar ve Vasconlar'a karşı da seferler düzenlenmiştir. 212/828'de Berşelûne (Barselona)'ye, 226/841'de Fransa'ya, Arbûne'ye, 235/850'de tekrar Berşelûne'ye seferler düzenlenmiştir. 226/841 yılında Arbûne'ye yapılan sefer dönüşünde komutanlar arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu valisi bulunduğu Tufîle (Tudela)'ye çekilen öncü kuvvetler kumandanı olan

⁶⁵ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c:2., 50.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 28.

Musa b. Musa b. Kasî'nin isyanı da Abdurrahman'ı uğraştıran meselelerden biri olmuştur. II. Abdurrahman'ın, Musa üzerine Hâris b. Beziğ kumandasında gönderdiği ordu Bercâ (Borja)'da yapılan savaşta Musa'yı yendi. Hâris bu başarıdan sonra Tutîle'yi kuşattı. İki taraf arasında yapılan anlaşma gereğince Musa Tutîle'yi terk ederek Arnedo'ya çekildi. Hâris bir süre sonra Musa'yı yakalamak için Arnedo'ya saldırınca Musa da Vaskon Kralı Garcia İñiguez'den yardım istedi. Hâris, Arnedo'yu aldıktan sonra Ebre nehrini geçti ve Balma adı verilen yerde yapılan savaşta yaralanarak esir düştü. Emir, kumandanını kurtarmak için oğlu Muhammed'i Tutîle üzerine gönderdi. Muhammed Musa'yı barış yapmaya mecbur bıraktıktan sonra kuzeye yönelerek Mayıs 227/842'de Benblûne'yi (Pamplona) zaptetti. Ertesi yıl bizzat Abdurrahman, Vasconlara karşı harekete geçti. Mayıs 228/843'te yapılan savaşta Müslümanlar parlak bir zafer kazandılar. Musa yine kaçmayı başardı. Ertesi yıl Emir, oğlu Muhammed'i tekrar Musa üzerine gönderdi. Muhammed Tutîle'yi kuşattı, sonunda Musa da teslim olmak zorunda kaldı. Musa itaat etmeye söz verdiği halde 231/846 yılında tekrar Abdurrahman'a karşı muhalefette bulundu. Bunun üzerinde Abdurrahman oğlu Muhammed komutasında bir orduyu Musa üzerine gönderdi.⁶⁷

II. Abdurrahman Kuzey Afrika'daki Müslüman devletlerden Rüstemîler, Salihîler ve Midrârîlerle iyi münasebetler kurmuştur. Ayrıca Endülüs Emevî Devleti'nin Bizans Devleti ile ilişkileri bu dönemde başlamıştır.

II. Abdurrahman, otuz yıllık parlak bir hükümdarlıktan sonra 3 Rebîülâhir 238/22 Eylül 852'de Kurtuba'da öldü.⁶⁸ Yerine veliaht tayin ettiği oğlu Muhammed tahta geçti.⁶⁹

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 37.

⁶⁸ Yıldız, "Abdurrahman II", *DİA*, I, 150-152.

⁶⁹ Küçüksipahioğlu, "Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî", *DİA*, Ek-2, 293-294.

1. BÖLÜM

ENDÜLÜS EMEVÎ EMÎRİ MUHAMMED B. ABDURRAHMAN

Endülüs Emevî Devleti'nin beşinci hükümdarı olan Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî, Zilkade 207/Mart 823'te dünyaya gelip 3 Rebiulâhir 238/22 Eylül 852'de babası Abdurrahman b. Hakem'in vefatı üzerine devlet erkânının kararıyla Endülüs Emevî Devleti'nin Emirlik makamına gelmiştir.

Muhammed b. Abdurrahman'ın yaklaşık otuz beş yıllık hükümdarlığı boyunca birçok sorun yaşanmış ve Muhammed b. Abdurrahman'ın icraatları bu sorunların gölgesinde kalmıştır. Bu zamana kadar Endülüs Emevî Devleti bir yükseliş döneminde iken Muhammed'in iş başına gelmesiyle ülkede yaşanan kıtlıklar, doğal afetler, halk arasındaki kimlik krizinin hat safhaya çıkmasıyla her bir grubun devlete asi olması, şehirlere tek tek isyan haberlerinin gelmesi ve bunu fırsat bilen kuzeydeki Hristiyan devletlerin de hem ülke içindeki isyanlara destek vermesi hem de Endülüs Emevî Devleti ile savaşması sonucu devlet bir gerileme dönemine girmiştir.

Bütün bu olaylar bizi Muhammed b. Abdurrahman'ın beceriksiz, kötü bir hükümdar olduğu sonucuna götürse de Muhammed emirliğinin özellikle ilk yıllarında babasının yolundan giderek kendine has bir devlet yönetim şekli oluşturmuş her şeyi bizzat kendisi denetlemiştir ancak ilerleyen yıllarda görevlendirdiği kişilere güvenerek bazı konularda yeterli bilgi sahibi olmamış bu da ülke içerisinde sorunların büyümesine halkın ona karşı gelmesine sebep olmuştur.

Bütün bu olayların hepsinin Muhammed b. Abdurrahman'ın emirliği döneminde ortaya çıkmadığını her bir olayın kökeninin daha eski dönemlere dayandığını giriş bölümünde ortaya koyduk. Bu bölümde Muhammed b. Abdurrahman'ın emîr olmadan önceki yaşamından, emîr oluşundan, Muhammed b. Abdurrahman'ın siyasi faaliyetlerinden, bu faaliyetler içerisinde Tuleytula

ayaklanmasından, Kurtuba ayaklanmasından, Cillikiye ve Nabare savaşlarından, Benû Kasî, İbn Mervân ve İbn Hafşûn'un bağımsız oluşundan, Norman akınlarından, Muhammed b. Abdurrahman'ın vefatı ve şahsiyetinden bahsedeceğiz.

1.1. Emîr Oluncaya Kadar Muhammed b. Abdurrahman

Endülüs Emevî Devleti'nin beşinci hükümdarı olan Muhammed'in babası Abdurrahman b. Hakem b. Hişam b. Abdurrahman b. Muâviye b. Hişam b. Abdülmelik b. Mervan, annesi bir cariye olan Buheyr, künyesi ise Ebu Abdullah'tır. Muhammed, Zilkade 207/Mart 823'te dünyaya gelmiştir.

Rivayetlerin çoğuna göre II. Abdurrahman, kendisinden sonra yerine emîr olarak oğlu Muhammed'in gelmesini istediği için onu yanından ayırmıyor, sarayda veya saray dışında yanında tutarak, adeta devletin nasıl yönetildiğini ona gösteriyordu. Nitekim II. Abdurrahman elçilik görevlerine Muhammed'i gönderdiği gibi askerî hareketlerde de ona önemli görevler veriyordu. Hâris b. Beziğ'i kurtarmak için Tutfile'ye gönderilmesi, Mûsa b. Mûsa'yı barışa zorlaması, Benblûne'yi zapt etmesi, Liyûn'u kuşatması bunlardan bazılarıdır. İşte Muhammed'in babasının yanındaki bu değeri, sayıları hayli kabarık olan kardeşleri tarafından kıskançlığa sebep oldu. Bundan dolayı onun zamanıyla birlikte Müslümanlar arasındaki fitne ve parçalanma hız kazandı.⁷⁰

II. Abdurrahman, Muhammed'i veliaht tayin etti ancak diğer çocukları ve çocukların anneleri bundan hoşlanmadılar. Özellikle Abdurrahman'ın gözdesi olan Tarub, onu bu kararından vazgeçirip kendi oğlu Abdullah'ı veliaht tayin etmesini istiyordu. Tarub'un bu konuda yaptıklarını İbn Kutayye⁷¹ ve İbn Haldun⁷² eserlerinde detaylı olarak anlatmışlardır. Kısaca, Abdurrahman'ı ikna edemeyeceğini anlayan Tarub onu öldürtmeye karar vermiş, bunun için de sarayda Abdurrahman'ın hizmetinde bulunan Nasr adında biriyle anlaşmıştı. Nasr bir ilaç hazırlatıp Abdurrahman'a verdi. İlacı hazırlayan doktor pişman olarak olayı bir şekilde Emîr'e bildirince Abdurrahman ilacı kendisi içmeyip Nasr'ın içmesini istemiş, böylelikle Nasr ölünce haberin gerçek olduğu anlaşılmıştır. Ancak Abdurrahman, Tarub'a

⁷⁰ Na'na'i, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, 251.

⁷¹ İbn Kutayye, *Tarihu İftitahi'l-Endülüs*, 97-98.

⁷² İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, IV, 130.

herhangi bir ceza vermemiştir. Bu olaydan bir süre sonra Abdurrahman bir gece vefat etmiştir.⁷³ Bu olay da Abdurrahman'ın suikast girişiminin arkasında bulunan kişileri öldürmemesiyle kendi sonunu getirdiğini düşündürmektedir.

1.2. Muhammed b. Abdurrahman'ın Siyasi Faaliyetleri

Endülüs Emevî Emîri Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî 3 Rebiulâhir 238/22 Eylül 852 Cuma günü otuz bir yaşında iken tahta çıktı ve otuz beş yıl Endülüs Emevî Devleti'ne hükümdarlık yaparak 1 Rebiulevvel 273/5 Ağustos 886'da altmış altı yaşında iken vefat etti. Bu sürenin yaklaşık olarak ilk yirmi yılında Muhammed b. Abdurrahman, babasının yolundan gidip onun gibi bir devlet başkanlığı yaptı. Geri kalan ömründe ise yaptığı yanlış atamalar ve bu kişilerin yapmış olduğu faaliyetler ile devlet içindeki ve dışındaki fitnecilerin bölücü faaliyetleri neticesinde birçok isyan hareketi ve savaş ile meşgul oldu. Bu da devletin zayıflamasına hatta gerilemesine neden oldu.

Muhammed b. Abdurrahman döneminin en önemli olayları olarak Tuleytula ve Kurtuba ayaklanmaları, Cillîkiye ve Nabare (Navarra) Savaşları, Benû Kasî, İbn Mervan, İbn Hafsun'un bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve Norman (Viking) akınlarını sayabiliriz.

Bütün bu saydığımız ayaklanmaların, isyanların ve de savaşların ne olduğuna geçmeden bu olaylarda etkili olan iki grup hakkında bilgi vermekte fayda görüyorum. Bu gruplar Müvelledler ve Müsta'ribler'dir.

Müvelled kavramı “doğmuş, doğurulmuş” anlamlarına gelmektedir. Müvelledûn ise Endülüs'te İslamiyet'i kabul eden ilk İspanyolların çocukları için kullanılmıştır⁷⁴. Fethin ilk yıllarında baskı ve zorlamaya maruz kalmayan Hıristiyan halkın bir kısmı kendi isteği ile İslamiyet'i seçmiş ve zamanla Müvelledûn'un sayısı artmıştır. Müvelledûn arasında Benî Kasî, Benî Amrûs, Benî Tavîl, Benî Angelino, Benî Sabarico, Benî Hafsûn ve Benî Mervân gibi aileler bulunuyordu. Bu aileler derebeyi gibi bir yaşam sürdürdükleri için zamanla ataları gibi bağımsız yaşama ve

⁷³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 223-227.

⁷⁴ Özdemir, “Müvelledûn”, *DİA*, XXXII, 228-229; Heffening, “Müvelled”, *İA*, VIII, 865; Chalmeta, “Müwallad”, *EI*, VII, 807.

yönetme arzusuna kapılarak isyanlar çıkarmışlar çoğu zaman da ailelerinden Müslüman olmamış bazı hükümdarlardan yardım istemişlerdir. Mevcut yönetimin Arap ağırlıklı olması sebebiyle kendilerinin yeterince temsil edilmediğini söyleyerek sayıca çok oldukları şehirlerin yönetiminin kendilerine verilmesini istiyorlardı⁷⁵.

Müsta'rib kavramı ise "Araplaşmış, Arap gibi görünen" anlamına gelmektedir. Yani bu insanlar Hıristiyan olmalarına rağmen yaşam tarzları, konuşmaları hatta isimleri bile Arapça'dır ve bunu kendi istekleriyle yapmışlardır. Bu davranışlarına karşılık da devlet tarafından kendilerine bazı müsamahalar gösterilmiştir. Ancak zamanla hem Müslümanlara karşı olan hem de Müsta'rib'e karşı olan bazı Hıristiyanlar tarafından suiistimal edilmiştir."⁷⁶

1.2.1. Tuleytula Ayaklanmaları

Romalılar döneminde Toletum olan şehrin adı Arapça'ya Tuleytula, İngilizce'ye Toledo⁷⁷ şeklinde geçmiş, Madrid'in 71 km güneybatısında ve Tâcuh(Tajo) Nehri'nin bir bükümü içinde yer aldığından üç taraftan bu nehirle kuşatılmış korunaklı bir mevkide bulunmaktadır.

Târik b. Ziyâd kumandasındaki İslam ordusu, 92/711 yılında Lekke Vadisi(Vâdiilekke/Rio Guadalete)'nde Vizigot ordusunu bozguna uğrattıktan kısa bir süre sonra Vizigot Krallığının başşehri Tuleytula'ya ulaştı 93/712. Halkın büyük çoğunluğunun şehri daha önce terk etmiş olmasından dolayı Müslüman askerleri Tuleytula'ya geldiklerinde fazla bir dirençle karşılaşmadılar. Kumandan Târik b. Ziyâd, güvenliği sağlamak amacıyla bir miktar Berberî askerini, Yahudileri ve Hıristiyan yerli halkı şehre yerleştirdi.⁷⁸ Fetihten sonra İsbîliye, ardından Kurtuba'nın Müslüman fâtilhlerce idarî merkez seçilmesi üzerine Tuleytula, siyasî üstünlüğünü kaybettiyse de Hristiyanlar için dinî hayatın merkezi olma vasfını korudu.

Arap ve Berberî nüfusun azlığına rağmen Tuleytula'da fethin hemen ardından ciddi bir İslâmlaşma ve Araplaşma süreci başladı. Siyasal tarih bağlamında şehirlerde

⁷⁵ Birsal Küçüksipahioğlu, "Endülüs Emevîleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, 4: 84-89.

⁷⁶ Delgado, "Müsta'rib", *DİA*, XXXII, 123; Lichtenstadter, "Müstarib", *İA*, VIII, 831; Chalmeta, "Mozarab", *EI*, VII, 248.

⁷⁷ Provençal, "Toledo", *İA*, XII, 427.

⁷⁸ Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis*, 9.

Valiler Döneminde (97-139/714-756) fazla bir gelişme olmamasına rağmen I. Abdurrahman'dan itibaren bir ayaklanma merkezi haline gelmiştir. I. Hişâm devrinde (171-179/788-796) Tuleytula'da kayda değer bir siyasî olay meydana gelmedi. Ancak I. Hakem dönemiyle birlikte (179-205/796-822) Tuleytula, Endülüs'teki en önemli isyan merkezlerinden birine dönüştü. Kaynaklardaki bilgilerden söz konusu isyanlarda Arap askerlerinin şehirde halkın evlerinde kalmaları, valilerin şehir halkından değil Araplar'dan tayin edilmesi, zaman zaman fazla vergi talep edilmesi, ayrıca Liyun Krallığı'nın teşvik ve destekleri gibi faktörlerin etkili olduğu tespit edilmektedir.

Tuleytula'da büyük isyanlardan ilki, 181/797 yılında müvelledler tarafından başlatıldı. I. Hakem'in kumandanlarından, kendisi de bir müvelled olan Amrûs b. Yûsuf, Tuleytulalılar arasında ikilik çıkarmak suretiyle isyanın lideri Ubeyde b. Humeyd'i tasfiye etti. Tuleytulalılar ikinci defa ayaklandıklarında ise Hakem bu defa da Amrûs'u isyanı bastırması için Tuleytula'ya vali tayin etti. Amrûs, I. Hakem'in emirleri doğrultusunda Tuleytulalılar'ın önde gelen simalarını ortadan kaldırmak amacıyla kışlada büyük bir ziyafet verdi, ziyafete katılan davetlilerden yüzlercesinin boynunu vurdurdu. Cesetler kışlada açılan hendeklere doldurulduğu için bu olay kaynaklarda Hendek Vak'ası (Vak'atülhufre) diye anılır (191/807). Hendek Vak'ası'ndan dolayı Hakem'e ve onun idarecilerine karşı beslenen nefret genel bir Arap düşmanlığına dönüştü. 199/815 yılında meydana gelen bir ayaklanmayı bastırmak için I. Hakem bizzat kendisi sefere çıkmak zorunda kaldı. II. Abdurrahman döneminde 214/829'da Tuleytulalılar tekrar ayaklandılar. İsyân, ancak 216/831'de Muhammed b. Rüstem kumandasında gönderilen ordu tarafından bastırılabilirdi. Tuleytulalılar ardından bazı küçük çaplı ayaklanma girişimlerinde bulundularsa da 222/837 yılında II. Abdurrahman şehri tamamen itaat altına aldı. Onun ölümüne kadar Tuleytula'da ciddi bir ayaklanma görülmedi.

Muhammed b. Abdurrahman'ın başa geçmesinden bir süre sonra Tuleytula yeni ayaklanmalara sahne oldu.⁷⁹ Bunlarda Müvelledler ve Müsta'ribler belirgin şekilde yer aldı. Tuleytula Vizigotların başkenti olduğundan şehirde hem Müvelledlerden hem de Müsta'riblerden aristokrat bir zümre bulunmaktaydı ve

---

⁷⁹ Özdemir, "Tuleytula", *DİA*, XLI, 363-368.

bunlar Araplara itaat etmekte zorlanmaktaydılar. İsyanı hem Liyun Krallığı'nın destek ve teşviklerinin hem de Kurtuba'da meydana gelen "fedailer hareketi"nin yansımalarının etkilediği muhakkaktır. Tuleytulalılar 238/852 yılında topyekûn bir ayaklanma başlattılar; Rabah Kalesi'ne (Calatrava) saldırıp içindeki Arap nüfusunun çoğunu kılıçtan geçirdiler. Emîr Muhammed bizzat Tuleytula üzerine sefere çıkmak zorunda kaldı. Kurtuba'da bu sefere büyük önem verildi; âsi bir şehir üzerine değil "dârülharb"e yapılmakta olan bir sefer gibi değerlendirildi. Bu arada pek çok fakih ve zâhid orduya iştirak etti. Emîr Muhammed gerçekleştirdiği seferle Tuleytula'ya Kurtuba'nın üstünlüğünü kabul ettirdi⁸⁰ ancak Tuleytulalılar rahat durmayıp şehrin valisini tutuklayarak Tuleytulalı rehinelere⁸¹ serbest bırakılmasını istemişlerdir. Muhammed bu ayaklanmayı bastırması için oğlu Hakem komutasında bir orduyu 239/853'te Tuleytula'ya gönderdi. Hakem Tuleytula'ya ilerken Rabah kalesine uğradı ve Tuleytula halkının yıktığı kale surlarının tamir edilmesini sağlayarak daha önceden kaleyi terk etmiş olan halkın dönmesini sağladı. Hakem buradan ayrılırken kaleye bir muhafız birliği bıraktı. Tuleytula civarında çıkan isyanları bastırmak üzere Kasım b. Abbas ve Temmam b. Ebi'l-Attâf komutasında yola çıkan birlik Andajur'a geldiğinde bir pusu ile karşılaştılar. Burada meydana gelen savaşta Kasım ve Temmam komutasındaki birlikler yenilgiye uğramışlardır.⁸²

Muharrem 240/Haziran 854'te Endülü's'te Müslümanlar ile Franklar arasında son derece şiddetli bir savaş meydana gelmişti. Tuleytula halkı daha önce olduğu gibi Muhammed b. Abdurrahman'a karşı tekrar isyan etti. Bunun üzerine emîr ordunun başına geçerek bizzat sefere çıkarak Tuleytula üzerine yürümüştür.⁸³ İsyancıların elebaşısı Sindola⁸⁴ Emîr'in büyük bir ordu ile yola çıktığını öğrenince, Ordon(Ordono) olarak isimlendirilen Cillikiye'nin İspanyol kralına başvurarak, kendilerine yardım etmesini istediler.

⁸⁰ Özdemir, "Tuleytula", *DİA*, 363-368.

⁸¹ İbn İzzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 142.

⁸² İbn İzzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 68.

⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 68.

⁸⁴ İmamüddin, *Endülü's Siyasi Tarihi*, 135.

Ordon Tuleytulalılara yardım maksadıyla kardeşinin⁸⁵ komutasında bir ordu hazırlayıp yola çıkardı. Asıl amacı Endülüs'e saldırmaktı.

Bunu haber alan Emîr, Tuleytula'ya yakın bir noktaya gelmiş bulunuyordu. Hemen Salît Vadisi (Vâdii Salît/Guadacelete) civarında pusular kurdurup kendisi de askerlerinden küçük bir birlik ile şehre doğru ilerlemişti. Tuleytula halkı Muhammed'in ordusunun küçük olduğunu görünce hemen Franklara durumu bildirmiş, onlar da bu durumu fırsat bilerek Müslümanları yok etme hevesine kapılmış ve savaş için acele etmişlerdi. İki ordu karşı karşıya geldiğinde savaşın şiddetlendiğini gören pusulardaki askerler yerlerinden çıkıp savaşa girmiş, müşrikleri ve Tuleytulalıları kuşatarak kılıçtan geçirmeye başlamışlardı. Tarihçiler bu savaşta en az yirmi bin kişinin öldüğünü, bunlardan yaklaşık sekiz bininin Ordon'un askerleri, kalan on iki bininin ise Tuleytula isyancıları olduğunu belirtirler.⁸⁶ Emîr'in küçük oğlu el-Münzir, Rabah Kalesi ve Talabîre(Talavera) valilerinin yardımıyla asayişini sağlamak için Tuleytula'da kalır. Ayaklanmaya katılan Tuleytula valisi ve diğerleri cezalandırılır. Münzir, yönetimi yeniden organize eder ve cumhuriyet gibi bir statü vererek Tuleytula yönetimini yürütmek üzere kabiliyetli kişileri tayin eder.⁸⁷

Bir yıl sonra 241/855'te Haris b. Beziğ komutasında bir orduyu Tuleytula'ya gönderen Emîr, onlardan bu şehir halkının kesin bir şekilde itaat altına alınması için gerekirse baskı kullanmalarını istemiştir. Fakat bu emir tam manasıyla yerine getirilememiştir. Tuleytulalılar 243/857 yılında Talabîre'de bulunan hükümet kuvvetlerine karşı bir saldırıda bulunmuştur. Bunun üzerine şehrin muhafızı Mesud b. Abdullah el-Arif, Tuleytulalı saldırganların büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiştir.⁸⁸ Tuleytula halkından öldürülenlerden yedi yüz kadarının başı Kurtuba'ya götürülmüştü.⁸⁹

⁸⁵ İbnü'l-Hatib, *A'malu'l-A'lam*, 22; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 142; Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, V, 191; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 135.

⁸⁶ Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, XXII, 53; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 143; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, IV, 130; İbnü'l-Hatib, *A'malu'l-A'lam*, 21, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 67-68.

⁸⁷ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 135.

⁸⁸ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 144; Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, XXII, 53; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 252.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 68.

243/857’de Tuleytulalılar yeniden ayaklandılar. Emîr Muhammed sefere çıktı; Tuleytulalılar eman istemek zorunda kaldılar. Fakat çok geçmeden Liyun Krallığı’nın sağladığı destekle tekrar merkezî idareyle bağlarını kopardılar.⁹⁰ 244/858 yılında Emîr Muhammed, ordunun sayı bakımından az, teçhizat yönünden eksiklikler olmasına rağmen sefere çıkarak Tuleytula’yı kuşattı. Tuleytulalılar da düşmanları karşılamak için şehir dışına çıkarak nehirden geçmek için köprüyü kullandıkları sırada köprü yıkılınca birçok insan sulara gömüldü. Geri kalanlar ise geri dönmek zorunda kaldılar.

Nitekim bu harekât, Emîrin istediği gibi sonuç verdi ve ertesini yıl (245/859), Tuleytulalılar Kurtuba hükümeti ile uğraşmanın zor olduğunu anlayarak emîrdan eman dilediler. Bunun üzerine yeni rehineler alınıp devlete ödeyecekleri vergi miktarı belirtilerek Tuleytulalılara eman verilmiştir.

259/873’te Emîr Muhammed, kendisine karşı muhalefette bulunan Tuleytula halkı üzerine yürüyüp şehri muhasara etmiş, halkının eman dilemesi üzerine de eman verip rehineler almıştı. Yine bu yıl içinde Tuleytula halkı Sekyân Kalesi üzerine yürümüştü. Bu kalede yedi yüz kadar Berberî bulunuyordu. Tuleytulalılar ise on bin civarında idi. Aralarında savaş başlayınca Sekyân Berberîlerinin öncülerinden Abdurrahman b. Habîb mağlup olmuş, geriye çekilirken de Tuleytulalılar onu takip etmişlerdi.

260/874’te Musa b. Zünnun el-Hevvârî Şentemeriyye(Santa Maria/Santaver)’de ortaya çıkıp Tuleytula halkı üzerine hücum etmiş ve Şentemeriyye bölgesinden Velîd kalesine girmişti, Tuleytula halkı da yirmi bin kişilik bir orduyla ona karşı çıkmıştı. Musa b. Zünnûn ile karşılaşan Tuleytula halkından Muhammed b. Turayşa ve adamları mağlup olmuşlar, bu mağlubiyete Tuleytula halkı da eklenmiş ve onlar da savaşta mağlup olup geriye çekilmişlerdi. Bu arada Mutarrif b. Abdurrahman da onlarla birlikte yenilip geri çekilmişti.⁹¹

Tuleytula’da iç sorunlar yaşanmaktaydı. En önemlisi valinin kim olacağı sorunu idi. Mutarrif b. Abdurrahman ile Tarişe b. Maseveyh taraftarları arasında

⁹⁰ Özdemir, “Tuleytula”, *DİA*, XLI, 363-368.

⁹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 226.

çıkan anlaşmazlık savaşa dönüşmüş ve Tarişe b. Maseveyh galip gelmiştir.⁹² Bütün bu çarpışmalar sırasında Tuleytula halkından çok kimse öldürülmüş, Musa b. Zünnûn'un şanı ve gücü artmış, birçok kimse ondan korkmaya başlamıştı.⁹³

Tuleytula'da yaşanan bu iç çekişme zaten birçok sorunla uğraşan Kurtuba hükümeti'nin de işine gelmiş bu sebeple müdahale etmemiştir.

Tuleytula'da çıkan ayaklanmaları genel olarak değerlendirecek olursak Vizigotların başkenti olan Tuleytula Müslümanların yarımada gelmesiyle siyasi üstünlüğünü Kurtuba'ya kaptırmıştır. Fetihle birlikte şehre yerleşen Araplar ve Berberilerin kendi aralarında sorunlar varken bir de yerli halk ile sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Şehri kimin yöneteceği problemi kesin olarak halledilememiştir. Devlet bu problemleri çözmekle uğraşırken diğer taraftan da yaşanan kuraklık, sel ve deprem gibi doğal afetler de devletin gücünü zayıflatmıştır. Bu felaketler sonucu devlet zayıflayan ekonomiyi halkın içinde bulunduğu durumu göz ardı ederek halktan ağır vergiler almaya çalışarak telafi etmeye kalkışınca halk doğal olarak isyan etmiştir. Azgın devlet yetkililerinin halka yaptıklarını cesurca Emîr Muhammed'e aktaran kişilerin sayesinde emîr gerçeğin farkına varıp hatasından dönse de iş işten geçmiş oldu. Bu gelişmeler Muhammed b. Abdurrahman'ın son zamanlarında gerçekleşmiş ki emîr yetkililerin kendi gözüne girmek için bu göreve talip olduklarını düşünmeden görevi yerine getirebileceklerine inandığı için bu kişileri görevlendirmiş ancak halka büyük zarar verip kendi otoritesini sarsmıştır.

1.2.2. Kurtuba Ayaklanmaları

Atlas Okyanusu'nun 200km. uzağında ve deniz seviyesinden 100 m. yükseklikte, Vâdilkebîr nehrinin kenarında Fenikeliler tarafından kurulan şehrin İspanyolca adı Cordoba'dır. M.571'de Vizigot Kralı Leovigild tarafından ele geçirilen şehir VIII. yüzyılın başlarına kadar Vizigot hâkimiyetinde kaldı.⁹⁴

Târik b. Ziyad'ın kumandanlarından Muğîs er-Rûmî, Şevval 92/Temmuz-Ağustos 711'de şehri önemli bir direnişle karşılaşmadan fethetti. Muğîs,

⁹² İbn İzarî, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 151; Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XXII, 55.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 76.

⁹⁴ Seybold, "Kurtuba", İA, VI.

Kurtubalılar'a yumuşak davrandı. Katolik kilisesi tarafından zulme uğrayan Yahudilere yönetimi bıraktı. İkinci vali Hür b. Abdurrahman es-Sekafi 97-100//716-719 Endülüs'ün başkenti olarak burayı seçti. Semh b. Mâlik el-Havlânî, Romalıların yaptırdığı köprüyü ve yıkık batı surlarını tamir ettirdi; 132/750 civarında da Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri Vizigotlar'ın St. Vicente Kilisesi'ni Cuma Camii'ne çevirdi. I. Abdurrahman bağımsızlığını ilan ettikten sonra başşehir Kurtuba'nın surlarını genişletti ve buraya, dedesi Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in Dimaşk yakınlarındaki sarayını hatırlatan Rusâfe Sarayını yaptırarak arkasından gücünü ve ihtişamını göstermek üzere orijinal planını bizzat çizdiği Kurtuba Ulucami'nin inşaatını başlattı. Onun asıl amacı kendi başşehirini Batı İslam Dünyası'nın merkezi haline getirmektir. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi I. Hişâm camiye tamamlattı. İspanya'da Emevi döneminin zirvesini teşkil eden III. Abdurrahman, Kurtuba'nın 8km. kuzey batısında Sierra Cordoba'nın eteklerine Medînetüzzehra Sarayını yaptırdı. O günlerde Kurtuba, Avrupa'da cadde aydınlatmasına sahip ve hamamları olan ilk şehirdi.

İslâmî dönemde Kurtuba en az çağdaşı İstanbul ve Bağdat kadar veya bugünün birçok kozmopolit yerleşim merkezi kadar karışıktı. Nüfusu Araplar, Franklar, Slavlar, Suriyeliler, Berberiler, Grekler, Gotlar, İspanyol Romanlar ve Batı Afrika kökenli zencilerden oluşuyordu.⁹⁵

Kurtuba şehri, her yönüyle gelişmiş bir şehir olmasına rağmen siyasî açıdan birçok isyana da ev sahipliği yapmıştır. I. Abdurrahman'ın Yusuf el-Fihri'nin elinden Kurtuba'yı alması aradaki savaşa sebep olmaya yetmiştir. Musâre Savaşı'nda mağlup olan Yusuf el-Fihri ve Sarakusta valisi Sumeyl Gırnata'da güç toplayıp Kurtuba'ya doğru harekete giriştiler. Diğer taraftan Abdurrahman, Yusuf ve taraftarlarının kendisi için her zaman bir tehlike teşkil edeceğini bildiği için daha fazla güçlenmesine müsaade etmeden Gırnata üzerine yürüdü. Abdurrahman, Yusuf ve Sumeyl'in Kurtuba'da oturmalarına izin verilmesi ve mallarına dokunulmaması tekliflerini kabul ederek savaştan vazgeçti. Bununla birlikte yıllardan beri Endülüs'te valilik yapan Yusuf el-Fihri'ye iki iktidardan uzaklaşmak ağır geliyor,

⁹⁵ Irwing, "Kurtuba", *DIA*, XXVI, 451-453.

ayrıca Abdurrahman'ın Yemenî kabilelerin desteği ile Endülüs'ü ele geçirmesini hazmedemeyen diğer bazı kabileler onu isyana teşvik ediyorlardı. Bu tahriklere kapılan Yusuf, Kurtuba'yı terk ederek Mâride'ye gitti ve burada isyan bayrağını açarak etrafında toplanan kalabalık bir grupla İşbîliye üzerine yürüdü. İşbîliye valisi Abdülmelik b. Ömer el-Mervânî onu mağlup etti (140/758). Tuleytula'ya doğru kaçan Yusuf, yakalanarak öldürüldü. Bu olayı Sumeyl'in hapse atılarak boğdurulması takip etti. Bu sırada Yusuf'un oğulları Kasım ve Muhammed'in isyan girişimleri de kolaylıkla bertaraf edildi.⁹⁶

Hişâm dönemi ciddi bir sorun olmadan geçirilmiş, çıkan küçük çaptaki isyanlar da hemen bastırılmıştır.

Hakem'in hükümdarlık dönemi birçok karışıklık ve isyanla geçti. İlk olarak amcalarının isyanı ile uğraşmış bunlardan Süleyman Kurtuba'ya saldırmış ve mağlup olunca Mâride'ye çekilmiş ancak burada yakalanıp öldürülmüştür.

Hakem'i daha sonra, Berberîlerin ve özellikle Müvelledûn'un Tuleytula, Sarakusta, Mâride, Kurtuba gibi şehirlerde başlattıkları isyanlar meşgul etti.

Tuleytula'dan sonra Kurtuba'da da oldukça tehlikeli isyan teşebbüsleri oldu. I. Hişâm'ın fukahaya özel bir değer vermesi onları devlet işlerinde söz sahibi bir zümre haline getirmişti. Buna karşılık Hakem ibadetleri îfâ etmiyor, halktan uzak duruyor, fukahaya bekledikleri ilgiyi göstermiyor ve onların nüfuzunu kırmaya çalışıyordu. Başta fukaha olmak üzere bu durumdan rahatsız olanlar Hakem'i tahttan indirmek için harekete geçtilerse de Hakem'in bu teşebbüsten zamanında haberdar olması sebebiyle planlarını gerçekleştiremediler. Aralarında fakih Yahya b. Mudar el-Yahsûbî, Mûsâ b. Sâlim el-Havlânî ve oğlunun da bulunduğu yetmiş iki kişi idam edildi (189/805). Fukahanın kışkırttığı halk cami önlerinde Hakem'i açıktan açığa suçlamaya başladı. Öte yandan Hakem'in, Kurtuba'nın özellikle kenar mahallelerinde büyük zayiata sebep olan sel felaketinin tesirleri henüz ortadan kalkmadan esnafa yeni bir vergi yüklemesi Kurtuba halkını galeyana getirdi (202/817-18). Hakem evleri ve iş yerlerini ateşe verdirerek bu son derece ciddi

⁹⁶ Yıldız, " Abdurrahman I", *DİA*, I, 147-150.

isyanın da üstesinden gelmiştir. Muhafızlarının üç gün süren zulmünden sonra isyanın merkezi olan şehrin güneyindeki kenar mahallenin yıkılmasını ve sakinlerinin sürgün edilmesini emretti.⁹⁷

II. Abdurrahman zamanında Tuleytula, Mâride ve Kurtuba'da isyanlar olmuştur; Tuleytula ve Maride'deki isyanlar yönetimi ele geçirmek için gerçekleşirken, Kurtuba'daki isyan daha çok dini, sosyo-kültürel nitelikte bir isyandır.

I. Muhammed döneminde Kurtuba'daki en önemli isyan Hıristiyan fedaileri isyanıdır. Bu meselenin ortaya çıkışı II. Abdurrahman devrine rastlar.

Endülüs İslam toplumu yöneticilerinin toplumun tüm kesimlerine karşı âdil ve hakkaniyete uygun davranması, Hıristiyanlar arasında İslam'ın ve İslam'ı temsil eden Arap kültürünün hızla yayılmasına sebep oldu; Araplara mahsus örf ve âdetler, Arap dili ve edebiyatı, gündelik hayattaki Araplara mahsus alışkanlıklar Hıristiyan toplumunu ciddi anlamda etkiledi. Bu etkilenmenin boyutları o kadar büyüktü ki Hıristiyanlar, çocuklarına Mikail, Abdümelik, Hafs gibi Müslüman Araplara mahsus isimler verip, çocuklarını sünnet ettirmeye başlamışlardı.⁹⁸

Müsta'reb olarak isimlendirilen bu Hıristiyanların gençleri, atalarına ait olan Latince eserler okumak yerine, Arap dilinin tasavvur ve belağata yatkınlığı sebebiyle Roma lehçesiyle Arapça öğrenmeye başlamışlardı.⁹⁹ Bol miktarda para harcayarak Arapça kitaplıklar kuran gençler, Arap şiirlerini ezberliyor, Müslüman düşünürlerin eserlerini inceliyor, Latince'yi küçümser bir tavır takınıyorlardı.¹⁰⁰ Gençler arasındaki bu eğilime paralel olarak İncil'in Hıristiyan gençler tarafından okunması

⁹⁷ Özdemir, "Hakem I", *DİA*, XV, 173-174.

⁹⁸ Özdemir, *Endülüs* 56; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

⁹⁹ Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 133; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

¹⁰⁰ Dozy, *Spanish Islam*, II, 268; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 133; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

maksadıyla Arapça'ya tercüme edildiği bu dönemde,¹⁰¹ Latince yazılan bir mektuba cevap verebilenlerin oranı ancak binde birdi¹⁰².

Müslümanların sosyo-kültürel yaşamlarını taklit eden ve sayıları gün geçtikçe artan Müsta'reb gruba karşılık, Kurtuba'da kendi din ve kültürlerini korumaya çalışan, Arap giyim ve kuşamını reddeden, İslam'ı ve peygamberini kötüleyen bir başka Hıristiyan topluluğu bulunmaktaydı. Bu topluluk, kültürel erime sürecinin devam etmesi durumunda inandıkları dininin sonunun geleceğini¹⁰³, Arapların İspanya'da işgalci olarak bulduklarını, bu sebeple, Arap karşıtı bir politika izlenmesi durumunda onların er veya geç İspanya'yı terk etmek zorunda kalacağını iddia ediyorlardı¹⁰⁴. Daha sonra intihar etmekle suçlanacak olan bu fanatik Hıristiyanların Vizigot devletini yeniden ihya etmekten başka herhangi bir dertleri yoktu¹⁰⁵. Bu amaç için Endülüs'te var olan barış ortamını ortadan kaldırarak Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gerilim ve çatışma ortamı meydana getirme stratejisine yöneldiler¹⁰⁶. Bu stratejilerinin başarılı olması durumunda, yakın vadede İslâmlaşma ve Araplaşmanın önünü kesip, uzun vadede ise Endülüs'teki İslâm varlığını yok etmeyi tasarladılar¹⁰⁷.

Hıristiyanların Endülüs'te en önemli cemaatleri, İşbiliye ve Kurtuba'da bulunmaktaydı. Tuleytula, İşbiliye ve Mâride gibi şehirlerde üç metropoliten ve İspanya genelinde toplamda on sekiz piskoposluk merkezleri vardı¹⁰⁸. İspanyol metropoliteninin bulunduğu Tuleytula cemaati ise en üstün olanı idi. Diğer yerler ise papaz sınıfı piskoposun hâkimiyetinde kalmaktaydı¹⁰⁹. Çoğunlukla şehrin varoşlarında yaşayan Kurtuba Hıristiyanları için Eulogius ve Alvaro de Cordoba gibi

¹⁰¹ Sevilla şehri piskoposu olan John adındaki bir din adamı, müsta'reblerin ve mürların istifade etmesi amacıyla 724senelerinde İncilin Arapça bir tercümesini meydana getirmiş bulunuyordu, bk. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 813; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

¹⁰² Arnold, *The Preaching of Islam*, 108-109; Özdemir, *Endülüs*, 57; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 133; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

¹⁰³ Özdemir, *Endülüs*, s:57.

¹⁰⁴ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 125.

¹⁰⁵ Stanley *The Moors in Spain*, 83; Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

¹⁰⁶ Özdemir, *Endülüs*, 57.

¹⁰⁷ Özdemir, *Endülüs*, 58.

¹⁰⁸ Özdemir, *Endülüs*, 192.

¹⁰⁹ Provençal, "Mozarabes", *IA*, VIII, 431.

meşhur kimseler tarafından yapılan Kurtuba'daki San Zoilo Kilisesi ile şehrin 10 km kuzey tarafında bulunan ve Hıristiyan gönüllülerin eğitim öğretim faaliyetlerinin merkezi durumuna gelmiş olan Tabanos Manastırı önemliydi.

IX. asrın ikinci yarısında başkent Kurtuba'da Araplarla yardımlaşan Hıristiyanlara kin ve nefret duyan, onları döneklilik ve ihanetle¹¹⁰ suçlayan ve başında din adamlarının bulunduğu, ilhamını Tanrı'dan aldığı ifade edilen¹¹¹, “Hıristiyan Fedaileri Hareketi” adıyla anılabilecek muhalif bir grup ortaya çıktı¹¹². Bu kindar grubun liderleri rahip Eulogius ile onun aynı zamanda bir yazar olan arkadaşı Alvaro de Cordoba idi. Daha sonra Kurtuba başrahibi olan Perfecius da bu gruba katılacaktır¹¹³. Eulogios¹¹⁴, Kurtuba'nın eski bir ailesine mensuptu, dindarlığı ve İslam'a olan düşmanlığıyla meşhurdur. Kendisiyle aynı ismi taşıyan büyük babasının minarenden gelen ezan sesini her duyduğunda Hz. Davud'un şu sözlerini mırıldandığı söylenir: “sessiz kalma veya barışını koruma, çünkü senin düşmanların kargaşa çıkarmakta ve onlar senin başını kaldırmadan nefret etmekte”¹¹⁵.

236/851'de Hıristiyan fedaileri hareketi mensupları, başkent Kurtuba'da kamuya açık alanlarda ve özellikle Cuma günlerinde, cami ve mescit önlerinde Hz. Muhammed'e ve İslam dinine, karşılığının ölüm olduğunu bilerek hakaret etmeye başladılar¹¹⁶. Devlet idarecileri başta, cinnet geçirdiklerini düşündükleri bu insanları görmezden gelme politikasını benimsedi. Onları bu davranışlarından vazgeçirmek

¹¹⁰ İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 268; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 125.

¹¹¹ Duque, “*Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba*”, 39.

¹¹² Özdemir, *Endülüs*, 57; Yaygın bir şekilde olmasa da, bazı Müslümanların sokakta geçmekte olan bir papaz gördüklerinde “oradan bir zavallı geçmekte” dedikleri, cenâze merâsimlerinde sokaktan geçen Müslümanların ölmüş olan Hıristiyan için “Allah, kendisine merhâmet etmesin” diye söyledikleri ve Hıristiyanları küçümseyici tavırlar takındıklarını Dozy kaydetse de (Dozy, II, 271) Endülüs Müslümanlarına ait olduğu iddia edilen bu söz ve davranışların İslâm toplumunda görülmesi sözkonusu değildir. Zimmî hukuku çerçevesinde yaşayan diğer din mensuplarının inançlarına ve yaşamlarına saldırılması, inançlarının küçümsemesi İslâm hukukunun onaylamadığı bir durumdur.

¹¹³ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 125; Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 813-814.

¹¹⁴ Devlette memur olan Joseph, Eulogius'un üç kardeşinden en genç olanıydı. Diğer iki kardeş ise ticaretle uğraşmaktaydılar. Kız kardeşi Anulo rahibe gibi başını örtmekte, Eulogius'un ise gençliğinden beri başı traşlıydı. San Zoilus Kilisesinde dini eğitim gören Eulogius, bir süre sonra hem arkadaşlarını hem de hocalarını geçti, bk. Dozy, *Spanish Islam*, II, 273; Haines, M.A., *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 50; Bilgin, “Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket”, 23.

¹¹⁵ Dozy, *Spanish Islam*, II, 273.

¹¹⁶ İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs* 268; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 135.

için yaptıkları davranışın cezasının çok ağır olacağını belirtip onları uyarmaya çalıştı. Fakat gün geçtikçe sayılarının artması üzerine bu gibi davranışlarda bulunanlar yakalanarak yargılanmaya başladılar¹¹⁷. Hıristiyan fedailer Müslümanların en hassas oldukları İslâm inanç esasları, Hz. Muhammed'in şahsı, Kuran vahyi ve İslam dininin pratikleriyle ilgili konularda eleştiri geliştirip, bu değerleri istihza ediyorlardı.

Bir tür intihar eylemi olarak değerlendirilebilecek bu girişimin sahibi olan fedailer, yaptıklarının ve söylediklerinin meşru bir zemini bulunduğunu iddia ederek, kendilerini pagan ve zalimlere karşı mücadele veren İsa'nın askerleri olarak görüyorlardı. İslâm ve Müslümanlar hakkında doğru bilgilenmek ve İslâm'ın temel kaynaklarına ulaşmak çok kolayken, özellikle papazlar, İslâm dini ile Roma putperestliğini aynı kefeye koymakta ısrar ediyorlardı. Bu inançla hareket eden ve bir an evvel şehit olup cennete kavuşmak isteyen fedailerin başlangıçta, kendilerine karşı toleranslı davranan Müslümanlara karşı öfkeleri daha da arttı. Hâlbuki Hıristiyan öğretilerinde, kişinin kendi hayatını şüursuz bir şekilde tehlikeye atmasını isteyen bir öğreti olmadığı gibi, şiddeti reddeden metinlerin varlığından söz etmek gerekir.

Kaynaklarda, bu hareketin başlamasına neden olarak Kurtuba'daki St. Acisclus kilisesinin rahiplerinden biri olan ve Arapça'yı akıcı bir şekilde konuştuğu belirtilen Perfectus'un asılması olarak gösterilir. Perfectus, pazar alışverişi esnasında karşılaştığı Müslüman bir grup ile Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın faziletleriyle ilgili yaptığı tartışmada Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yalancı olmakla suçlayarak O'nun (s.a.v.) şeytana hizmet ettiğini iddia etmiştir. Bu hakâret sebebiyle tutuklanan ve birkaç ay hapiste yatan Perfectus, 235/850 yılının Ramazan ayı bayramında idam edilmiştir¹¹⁸

Perfectus'un idamı, Endülüs'te, Hz. Peygambere (s.a.v.) dil uzatılması sebebiyle icrâ edilen ilk idam değildi; daha önce Papaz Nicolaus, Papaz Peter, Papaz John ve Adulphus, Nunilo ve Alodia kardeşler de idam edilmişler ancak Perfectus'un

¹¹⁷ Özdemir, *Endülüs*, 58; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 127.

¹¹⁸ Zeytûn, *el-Müslimûne fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 295; Perfectus darağacında iken, bir kez daha Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dil uzatarak dolandırıcı, zinakâr ve cehennemmin çocuğu olduğunu, İslâm'ın ise şeytanın dini olduğunu iddia etti ve cehennemdeki tüm acıların Müslümanları beklediğini söyledi, bk. Dozy, *Spanish Islam II*, 278-280; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 814; İbn Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 76-77; İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, IV, 130.

idamı kadar ses getirmemişlerdir. Çünkü onun idamı Hıristiyan fedâileri hareketinin hissî tarafının şekillenmesinde ve bundan sonraki süreçte görünür hale gelmesinde başrol oynayarak adeta domino etkisi yaratmış¹¹⁹, onun idamından sonra bir iki yıl içerisinde onlarca kişi şehîd olmak arzusuyla idam edilmeyi göze almıştır¹²⁰. Batı kaynaklarında Hıristiyan şehîdi olma arzusunda olan ve bu harekete mensup Rahip Isaac, saray muhafızı John, rahibeler Flora ve Maria gibi bazı simge isimlerden bahsedilir.

Isaac, Kurtuba'nın zengin ve saygın ailelerinden birine mensuptu. İyi bir tahsil gören ve Arapça'yı çok iyi bilen Isaac, genç yaşta II. Abdurrahman'ın kâtipliğine atandı. Daha sonra bu görevi bırakan Isaac, amcası Jeremias ve yengesi Elizabet'in de bulunduğu kiliseye gelip inzivâya çekildi. Bir müddet burada münzevî bir hayat süren Isaac, bir süre sonra Kurtuba kadısına gelerek İslâm dini hakkında kendisini bilgilendirmesini istedi. Kadı'nın konuşması esnasında Isaac İslâm dinine ve onun peygamberine hakaret etmeye başlayınca hapse atıldı. Kadı, cezasını hafifletip hapisneden çıkarmayı düşünürken Isaac ölümü özlediğini ve kendisine idam cezasının verilmesini istedi. Fakat kadı onu serbest bıraktı. İslâm ve peygamber karşıtı tutumu devam edince, II. Abdurrahman'ın emriyle yakalanıp idam edildi ve cesedi yakılarak külleri Kurtuba'da nehre atıldı (236/ 851).¹²¹

Isaac'ın ardından sultanın muhafızlarından ve aynı zamanda Eulogius'un Hıristiyan talebelerinden biri olan Sancho, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) küfrettiği gerekçesiyle idam edilmiştir (236/851).¹²² Bir hafta sonra, bir Pazar günü, kâdının huzuruna çıkarılan 6 kişi (Pedro, Walabonso, Sabiniano, Wistremundo, Habencio y Jeremías) “biz kutsal kardeşlerimiz Isaac ve Sancho'nun söylediklerini söylüyoruz” şeklindeki ifadeleri üzerine idama mahkûm edilmişlerdir. Kısa bir süre sonra da

---

¹¹⁹ Ölümünden sonra Perfectus'u azîz ilan eden Fedâiler, onun kerâmet sahibi olduğunu Emevî Sarayı'nda nazır olarak görev yapan Nasr'ın kendisinden hemen sonra öleceğini ilan etmesini delil olarak gösterirler. Zira Nasr, II. Abdurrahman'ın hanımı Tarûb ile birlik olup, II. Abdurrahman'ın zehirletilmesi yönünde bir komplo içerisine girince, II. Abdurrahman kendisine ilaçlı kadehi sunan Nasr'dan önce kendisinin içip denemesini istemişti. Zehirli kadehi içmek zorunda kalan Nasr, orada hayatını kaybetmişti, ayrıntılar için bk. İbn Kûtiyye, *Tarihu iftitahil Endelüs*, 76-77; İbn Haldûn, *Kitabül İber*, 130, Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi* II, 814.

¹²⁰ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 815.

¹²¹ Ayrıntılar için bk. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 283-285; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, 89; Arnold, *The Preaching of Islam*, 111.

¹²² Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 285.

Sisenando, Pablo ve Teodemiro isimli şahıslar da aynı yolu takip edince idam edilmişlerdir.¹²³ Böylece, 236/851 yılının yaz aylarında iki ay içerisinde en az 11 kişi ölüme mahkûm edilmiştir.¹²⁴

Hıristiyan fedaileri hareketi içerisinde en meşhûr hikâye Flora ve Maria isimli iki rahibeyle ilgili olandır. Müslüman bir baba ile Hıristiyan bir annenin kızı olan Flora, babasını küçük yaşta kaybedince annesi onu Hıristiyan öğretileri ile büyütüştü. Küçük yaşlarda zaman zaman Flora'nın kilise ayinlerine katıldığını gören ve babasının sağlığında bir Müslüman olarak büyütülen erkek kardeşi, onu takibe alarak baskı altına almaya başlayınca Flora, evden kaçıp Hıristiyan bir ailenin yanına sığındı. Onun evden kaçmasından sorumlu tutulan Kurtuba'daki bazı rahiplerin tutuklanması üzerine Flora, saklandığı yerden çıkarak evine döndü ve erkek kardeşine “Beni arıyormuşsun ve benim yüzümden kendini Tanrı'ya vermiş insanlara zarar veriyormuşsun, bu nedenle ben buradayım. Senin yüzüne söylüyorum, bütün onurumla belirtiyorum, senin şüphelerin gerçek, ben bir Hristiyan'ım. Beni işkence ile Hıristiyanlıktan döndür, ben bütün eziyetlere dayanacağım” deyince erkek kardeşi ona “Münasebetsiz kız, sen biliyorsun ki bizim kanunlarımızda dinden dönmenin cezası ölümdür” cevabını verdi. Flora, ölümden korkmadığını ifade edince de, erkek kardeşi tarafından acımasızca dövüldü ve daha sonra da irtidât ettiği iddiasıyla kadı huzuruna çıkarıldı. Kadı, Flora'ya kendisi hakkındaki iddiaların gerçek olup olmadığını sorunca Flora, hiçbir zaman Müslüman olmadığını, küçük yaştan beri Hıristiyan olduğunu, İsa Mesih'in kendisinin tanrısı olduğunu ifade ederek cevapladı.¹²⁵ Kadı, bu cevap karşısında Flora'nın ölüm fermanını verebilirdi. Fakat Flora'nın daha çok genç olduğunu, söylediklerinin sonuçlarının ne olabileceği konusunda bir fikre sahip olmadığını düşünerek mahkeme görevlilerinden boynuna kırbaçla vurmalarını emretti. Ölecek dereceye kadar dövülen Flora daha sonra kardeşine teslim edildi ve ona İslâm kanunlarının öğretilmesini, şayet, düzelmezse tekrar huzuruna getirilmesini istedi. Evde sürekli gözetim altında tutulan Flora, bir fırsatını bulup yeniden kaçtı ve tanıdığı bir

¹²³ Bilgin, “Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket”, 25.

¹²⁴ Dozy, *Spanish Islam*, II, 285; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, 90.

¹²⁵ Aslında Flora, babası hayatta iken 8 yaşına kadar Müslümandı, babası ölünce, annesi onu bir Hıristiyan olarak büyütüştü, bk. Haines, *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 40.

Hıristiyanın evine sığındı. Bu evde ilk kez Flora ile karşılaşan Hıristiyan Fedâileri hareketinin lideri Eulogius, Flora'nın güzelliği, davranış ve sözlerinin karşı konulmazlığı ve işkenceler görmesine rağmen azmi ve dindarlığı karşısında adeta büyüldü.¹²⁶ Eulogius, daha sonra Flora'ya yazdığı mektupta Flora'nın boynundaki kamçı izleri sebebiyle oluşan yaraları öperek iyileştirme arzusundan bahsederek O'na olan özlemini dile getirmiştir. Eulogius, onunla karşılaştıktan sonra fanatik Hıristiyan hareketine bir canlılık kazandırmıştır.¹²⁷

Flora, bir müddet sonra her türlü tehlikeyi göze alarak ve şehîd olma arzusuyla gizlendiği evden çıkarak Kurtuba'da Maria ile karşılaşacağı St. Acisclus kilisesine yerleşmiştir. Annesi Müslüman (sonradan Hıristiyan olacaktır), babası Hıristiyan olan Maria Kurtuba yakınlarındaki Froniano kasabasındandı. Babası kızlarının Hıristiyan terbiyesi alması için Kurtuba yakınlarında bulunan Cuteclara kasabasındaki rahibe manastırına göndererek, rahip Artemia gözetiminde eğitim almasını istemişti. Daha sonra Maria Kurtuba'ya gelerek St. Acisclus Kilisesi'nde münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır.¹²⁸

İki kız arkadaş, bir müddet sonra inzivâ hayatını terk ederek Kurtuba kadısının huzuruna gelerek İslâma ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hakâret etmeye başladılar.¹²⁹ Bunu da idam edilip cennete biran evvel ulaşmak arzusuyla yaptılar. Kadı bu davranışlarını gençliklerine yorarak, belki bu düşüncelerinden dönerler umuduyla onları hapse attı. Hapiste iki genç kızda pişmanlık emâreleri belirlediği sırada Fedâiler Hareketinin lideri olan Eulogius da hapse atıldı ve hapiste iki genç kızın dinî duygularını tahrîk ederek şehîd olma konusunda onları teşvik etti.¹³⁰ İkinci kez hâkim karşısına çıkarılan Flora ve Maria, öncekinden daha fazla Hz. Peygamber

¹²⁶ Dozy, *Spanish Islam*, II, 274-276; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 272; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 137.

¹²⁷ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 126.

¹²⁸ Dozy, *Spanish Islam*, II, 291; Haines, *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 40-41; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 273.

¹²⁹ Flora, mahkemede İsa'nın (a.s.) Tanrı olduğunu ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sapık, sahtekâr ve kaba birisi olduğunu ifade etti. Maria ise, daha önce şehîd olan altı kişiden birisinin kardeşi olduğunu, İsa'nın (a.s.) kendi tanrısı olduğunu itiraf etmekten kaçınmayacağını ve İslâm'ın şeytanın icat ettiği bir din olduğunu söyledi, bk. Dozy, *Spanish Islam*, II, 291.

¹³⁰ Lane-Poole, *The Moors in Spain*, 95; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 273; Flora ve Maria'nın hapiste iken, görüşlerinde ısrar etmeleri halinde sokağa fahişe olarak atılmayla tehdit edildikleri de rivâyet edilir, bk. Haines, *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 41.

hakkında kötü konuşmaya başlayınca, hâkim, idamlarına hükmetti (142/851). İdam edilen kızların cesetleri Kurtuba'daki Vadi Kebir nehrine atıldı.¹³¹ İdamlardan sonra Flora, aziz ilân edilerek “Santa Flora” olarak anılmaya başlanmıştır.¹³² Eulogius, onların şehâdet haberlerini, İsâ'nın kendilerini düğün gününe daveti olarak değerlendirdi.¹³³

Kurtuba'daki idam haberleri, Endülüs'ün diğer bölgelerinde yaşayan Hıristiyanlara anlatılınca halk arasında barışın ve huzurun bozulmasına sebep olmuştur. Bunu fark eden II. Abdurrahman, ülke içindeki bütün papaz ve rahipleri toplayarak kilise konseyi toplantısı yapılmasını istemiştir. Sevilla piskoposu başkanlığında toplanan Konsey, hiçbir Hıristiyanın kendisini tehlikeye atmasının makbûl olmadığını, bir tahrîk olmadığında tahâmmül etmenin erdem olduğunu, öfkeleri kıskırtmanın İncil'in ruhuyla uyuşmadığı görüşüne vararak, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında alenî lanetlemenin yasak olduğunu belirterek tahrîkçilere karşı sert tedbirler alınmasını, bu girişimlerde bulunanların tutuklanmasını isteyerek hareketin kendisini de“lüzumsuz” ilan etti.¹³⁴

Kilise Konseyi'nin aldığı kararlar, Müslümanlar'a karşı kin ve nefret duyan fanatik Hıristiyanları muhâlif duruşlarından vazgeçirmedi. Bu arada, II. Abdurrahman vefat edince (237/852) yerine, Hıristiyanlara karşı daha da sert tedbirlere başvuran oğlu I. Muhammed (237-272/852-886) geçti. Bu dönemde, bu hareketin içerisinde bulunanların malları devlet tarafından müsâdere edilerek, farklı yerlere sürgün edildiler.¹³⁵ Fanatizmin kaynağı olarak düşünülen Kurtuba'daki Tabanos manastırı yıktırıldı.¹³⁶ I. Muhammed'in din değiştirmedikleri için Hıristiyan erkek ve kadınlarının ya öldürülmelerini ya da köleleştirilmelerini emrettiği fakat danışmanlarının bu duruma engel olduğu kaydedilirse de¹³⁷, İslâm toplumlarında

¹³¹ İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 273; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 138.

¹³² Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 139.

¹³³ Dozy, *Spanish Islam*, II, 293; İki rahibe öldükten sonra Tanrı katına çıktıklarında Eulogius'un affedilmesi için Tanrı'ya yalvaracaklarına dair ona söz vermişlerdi, bk. Haines, *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 42.

¹³⁴ Dozy, *Spanish Islam*, II, 287; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 126; Özdemir, *Endülüs*, 58; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s.136.

¹³⁵ Maverdî, zimmîlerin statülerinin bozulmasına sebep olacak davranışlarda bulunmaları halinde kendi yerlerinden sürüleceklerini kaydeder, bk. el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, 278.

¹³⁶ Dozy, *Spanish Islam*, II, 301; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 127.

¹³⁷ Haines, *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, 47.

zimmî hukuku çerçevesinde yaşayan gayr-ı müslimlerin zorla din değiştirmeye zorlanmaları sözkonusu olmadığı gibi, dinlerini değiştirmedikleri takdirde öldürülmeleri zaten sözkonusu bile edilemez.

I. Muhammed'in müsta'riblere karşı uyguladığı sert politika, harekete katılımı yavaşlatmış, fakat tamamen ortadan kaldırmamıştır. Nitekim iktidara geldiği yıl keşiş Fándila, papaz Anastasio, keşiş Félix, keşişe Digna ve dini sınıftan olmayan Benilde isimli şahıslar idam edilmişlerdir (238/853).¹³⁸ Araştırmacı Marinas'ın verdiği listeye bakılınca altı veya yedi yıl boyunca her yıl bir-iki kişinin idam edildiği görülecektir; 239/854'de Abundio isimli papaz, 240/855'de papaz Amador, keşiş Pedro ve Ludovico isimli şahıs ile dönme/mürted olmakla suçlanan Witesindo isimli şahıs, 241/856'da papaz Helios ve keşişler Pablo ve Isidoro, 241/856'da gizli Hıristiyan olmakla suçlanan Áurea isimli kadın, 242/857'de irtidâla suçlanan Rodrigo ve Salomón isimli şahıslar, 245/860'da ise iki kadın öldürülmüştür.

Rahiplerin başını çektiği bu "intihar" eylemlerinin vukû bulduğu sırada, İspanya'nın Kuzeyinde Hıristiyanların Müslümanlara karşı zafer kazandıkları, sonradan Müslüman olan yerli İspanyolların (Müvelledlerin) Tuleytula'da ve diğer taraflardaki isyan hareketleri dönemine denk gelmişti.¹³⁹ Muhtemelen, Kurtuba'da, silahlı isyan çıkarma olanaklarının bulunmadığını gören Hıristiyan fedâileri daha pasif fakat daha etkili bir yöntem olarak bedenlerini fedâ etmeyi seçmişlerdi.¹⁴⁰ Tuleytula'da Eulogius'un öğretilerinden etkilenen¹⁴¹ bir grup Hıristiyan ile Müvelledler isyan edip, şehrin valisini esir aldı.¹⁴² Emîr Muhammed, rehine karşılığında valiyi serbest bıraktırdı.¹⁴³ Endülüs Emîri'nin, isyan eden ve bu sırada Calatrava'daki hisarı yıkan Tuleytula'luları cezalandırmak için gönderdiği ordu büyük bir hezimete uğradı.¹⁴⁴ Emevî ordusunun, Sierra Morena ve Andujar'a doğru sıkıştırılması ve akabinde başkent Kurtuba'nın tehlike altına girmesi üzerine, Sultan Muhammed, büyük bir ordu hazırlayarak isyancıların üzerine gitti. Tek başlarına

¹³⁸ Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 28.

¹³⁹ İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 269.

¹⁴⁰ Dozy, *Spanish Islam*, II, 272; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 134.

¹⁴¹ Arnold, *The Preaching of Islam*, 112.

¹⁴² Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 810.

¹⁴³ Dozy, *Spanish Islam* II, 300.

¹⁴⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, VII, 283.

Kurtuba ordusuyla baş edemeyeceklerini gören isyancı Hıristiyanların lideri Sindola, Liyun Kralı I. Ordon'dan yardım talep etti. Emevî ordusu, hem isyancıları hem de onlara yardıma gelen Leon ordusunu hezimete uğrattı.¹⁴⁵

Kendi başlarına başarılı olamayacaklarını düşünen Hıristiyan fedâileri, Fransa Kralı II. Charles'e haber gönderip, Hıristiyanların Endülüs yönetiminden hoşnutsuzluklarından bahsederek, İspanya'ya saldırmaya ve Müslümanları Endülüs'ten atmaya davet ettiler. Yardım talebi üzerine Fransız Kral, durumu yerinde tetkik amacıyla, Usuard ve Odilard isimli iki keşişi İspanya'ya gönderdi. Keşişlerin hazırladıkları raporda, Kurtuba Hıristiyanları'nın huzursuzluklarına yer verilmesine rağmen, Fransa Kralı yardım için herhangi bir girişimde bulunmadı.¹⁴⁶ Ancak Hıristiyan fanatikler başkent halkını ayaklanmak için kışkırtırlar. Muhammed bunlara karşı şiddetli tedbirler alır ve Hıristiyan ayaklanması bastırılır.

Hareketin teorisyeni ve lideri olan Eulogius bir süreliğine Kurtuba'yı terk ederek Tuleytula'ya gitmiş, bu sırada, Tuleytula metropolitani Wistremirus ölünce 243/858'de yerine ittifakla metropolitani seçilmişti. Bu seçimi önceleri tanımayan Emîr Muhammed, daha sonra vetosunu kaldırarak, Eulogius hayatta olduğu sürece başka birinin bu makama seçilmesine izin vermemiştir.¹⁴⁷ Bir süre sonra Kurtuba'ya dönen Eulogius, fedâiler hareketine mensup olanların idam edildiği süreçte birkaç kez tutuklanmış ve her defasında serbest bırakılmıştır. Tutuklu bulunduğu son seferde Kurtuba kadısının huzurunda, İslam'ı kötöleyince, idama mahkûm edilmiştir (244/859).¹⁴⁸ O'nun ölümünden sonra bu anlamda kendini feda eden başka bir kimsenin ismi duyulmayacaktır.¹⁴⁹

---

¹⁴⁵ Savaş sonunda 8.000 kişinin başları kesilerek, bir kısmı Kurtuba duvarlarına, bir kısmı Endülüs'teki diğer şehir duvarlarına asıldı. Geriye kalanlar ise, Kuzey Afrika'ya gönderildi, bk. Dozy, *Spanish Islam* II, 301.

¹⁴⁶ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*,136; Usuard ve Odilard'ın İspanya serüvenleri ve başlarına gelenler için bk. Dozy, *Spanish Islam*, II, 302-303.

¹⁴⁷ Dozy, *Spanish Islam*, II, 302.

¹⁴⁸ Dozy, *Spanish Islam*, II, 306.

¹⁴⁹ Lane-Poole, *The Moors in Spains*, 95; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 296; Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 139; Ölümünden 24 yıl sonra Leon Kralı Alfonso, Sultan Muhammed ile yapacağı anlaşmanın maddelerinden biri de Eulogius ile Müslüman bir ailenin çocuğu olan ve irtidât etmekle suçlanıp idam edilen Leocritia isimli genç kızın kemiklerinin kendisine teslim edilmesiydi. bk. Dozy, *Spanish Islam* II, 307.

Yaklaşık 10 yıl boyunca Endülüs Emevî Devleti'ni meşgul eden Hıristiyan Fedâileri olarak isimlendirilen hareketin toplumda yarattığı kaos sonucunda 8'i dinden dönme (irtidât), 43'ü ise, İslâm'a ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) küfretme ve hakâret sebebiyle toplam 51 idam kararının verilmesine neden olmuştur¹⁵⁰. IX. asrın son çeyreğinde Hıristiyan Fedâileri Hareketi ile eş zamanlı başlayan Tuleytula'nın bağımsızlık çıkışı ve Endülüs'ün bazı dağlık bölgelerinde başgösteren ve Endülüs Emevî Devleti'ni yaklaşık 50 yıl meşgul edecek olan Ömer b. Hafsûn isyanı¹⁵¹, Fedâilerin amaçlarına hizmet etmiş, Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine ve barış ortamına tamir edilemeyecek şekilde darbe vurmuştur.

Kurtuba'da sadece dini taassuptan kaynaklanan bir isyan hareketi yoktu, isyanların diğer bir sebebi ise 233-234/848-849 yıllarında ortaya çıkan şiddetli kuraklık ve çekirge istilası ile 235/850'de yaşanan sel felaketi Kurtuba, İşbiliyye ve İsticce gibi şehirlere büyük zararlar vermişti. 250/865 ve 260/874'te tekrar tekrar yaşanan kuraklıklar sebebiyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca 266-267/880-881'de yaşanan deprem insanlara büyük zararlar vermiştir. Halkın durumu böyle iken devletin de zorla vergi almaya çalışması karnını doyurmaktan aciz olan halkı isyana sürüklemiştir.

1.2.3. Cillikiye ve Nabare Savaşları

Emîr Muhammed b. Abdurrahman döneminde yaşanan iç karışıklıklara rağmen dış seferler, gaza faaliyetleri de yapılmıştır. Endülüs'ün kuzeyindeki Hıristiyan devletlerin zamanla güçlenmeye başlaması ve bu devletlerin Endülüs içindeki isyancılara destek vermeleri savaşı gerekli kılmıştır. Katalonya (Catalonia), Aragon, Nabare ve Cillikiye Krallıkları Endülüs'ün kuzeyinde yer alan Hıristiyan devletlerdir. Müslümanların ilk günden itibaren yarımadanın tamamına hâkim olmaya çalışmaları Hıristiyan Devletleri korkutmuş ve bir arayış içine düşürmüştür. Bu sebeple de zaman zaman Endülüs içindeki meselelere müdahil olmuşlardır. Müslümanların kendi aralarındaki problemlerde kışkırtıcı rolü oynayarak kendi amaçlarını gerçekleştirme yoluna gidip güneye doğru genişlemeye başladılar.

¹⁵⁰ Chalmeta, "Mozarab", *EI*, VII, 248.

¹⁵¹ Bilgin, "Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket", 22.

Muhammed ise düzenli olarak yaptığı seferlerle bu unsurları yok etmeye çalışsa da zaman zaman çıkan isyanlar ve bağımsızlık haberleri kesin bir sonuç alınmadığını gösterir.

Cillikiye, Endülüs'ün kuzeybatısında, Galicialılar, Kantabriyalılar, Asturyalılar ve Vizigotların yaşadığı coğrafyadır. İslam orduları bu toprakları 95-96/714-715 yılları arasında fethetmiştir.

Endülüs Müslümanlarının önce Fransa'nın fethiyle ardından kendi aralarındaki mücadelelerle meşgul olmaları, Endülüs'ün kuzeyinde ciddi bir otorite boşluğuna sebep oldu. Fethin ilk yıllarında İspanya'nın kuzey batısındaki dağlık Cantabria, Cillikiye, Asturias mıntıklarına sığınan dağınık vaziyetteki bazı Vizigot kuvvetleri, meydana gelen boşluktan yararlanarak, son Vizigot Kralı Rodrigo'nun yeğeni olduğu iddia edilen Pelayo adlı bir aristokratın liderliğinde Müslümanlara karşı direniş cephesi oluşturdular. 98/717'de Pelayo'nun elde ettiği Cavadogna galibiyeti, Hıristiyanlarda Müslüman hâkimiyetindeki toprakların en azından bir bölümünün tekrar geri alınabileceği ümidini diriltti.¹⁵²

Nabare Krallığı, 208/824'te Benblüne merkezli İspanya'nın kuzeyinde kurulmuş Bask halkından oluşan Hıristiyan bir krallıktır. Valilik döneminde yaşanan iç çekişmeler, VIII. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey İspanya topraklarında Asturias, Liyun, Nabare Krallıklarının ve Katalonya Kontluğunun kurulmasına fırsat verdi.¹⁵³

Endülüs Emevî Devleti, Tuleytula ve Kurtuba'daki isyanlarla uğraşırken 232/847 yılında II. Abdurrahman ile yapılan antlaşma hükümlerince barış içinde bulunan Franklar İspanya'yı istila etmek için ortaya çıkmış olan iç karışıklıklardan yararlanırlar. Cillikiyeliler ve Nabareliler de uygun şekilde hareket ederler. Cillikiye'deki Asturias Krallığı hem Benû Mervan'a hem de Tuleytulalılara destek vermiş, Nabare Krallığı ise Benû Kasî ailesine destek vermiştir. Böylelikle Nabare Krallığı hâkimiyet sahasını Batalyevs'e hatta Mâride'ye kadar genişletmiştir.¹⁵⁴

¹⁵² Ahbâru Mecmû'a, 62; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 80-81.

¹⁵³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 271; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 107.

¹⁵⁴ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 350; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 116.

Muhammed, Mâride ve Sarakusta valilerine kuvvetlerini toplayarak sınıra yürümeleri emrini verir.

Bu arada iki sünnî mezhep olan Hanbelî ve Malikî mensupları İspanya'da aralarında mücadele etmektedirler. Muhammed bu mücadeleye bizzat müdahale ederek taraftarları Hıristiyanlara karşı birleştirmeyi başarır. Düzenli aralıklarla Cillîkiye, Liyun ve Nabare Hıristiyanlarına karşı seferler düzenlenir.

Got Marchı bir kez daha savaş alanı olur ve Baskların memleketi Nabare 236/851 yılında işgal edilir; başkenti olan Benblûne çevresiyle birlikte yeniden Müslümanların eline geçer. Hıristiyanlar kalelerine çekilirler ancak, tekrar tekrar çıkışlar yaparak Kuzey İspanya Müslümanlarına büyük zararlar verirler. Birçok şehir yağmalarlar ve bir kısmını yakarlar. Lusitania ve Leutra büyük ölçüde tahrip olur. Emîr Kurtuba süvari birliklerinin başında olarak Cillîkiye üzerine yürür, Mâride ordusu da kendisine katılır. 246 /860 yılında emîr Muhammed komutanlarının birini büyük bir ordu ile Nabare'nin başkenti olan Benblûne'ye gönderir. Krallığın başında Garcia İniguez bulunmaktadır. İslam ordusu burada bir ay kalarak krallığın büyük bir bölümünü ele geçirirler.¹⁵⁵ Bu sefer sırasında Garcia'nın oğlu Fortun esir düşerek Kurtuba'ya götürülmüş ve burada yirmi yıl hapis kalmıştır¹⁵⁶. 251/865 yılında Liyun hükümdarı şart ileri sürmeksizin teslim olur ve kendisiyle barış yapılır. Bir sonraki yıl Muhammed ile II. Charles arasında da antlaşma yapılır, isyancılara herhangi bir yardımda bulunmaması şartıyla Katalonya kendisine geri verilir.¹⁵⁷

1.2.4. Benû Kasî, İbn Mervan ve İbn Hafsûn'un Bağımsızlıklarını İlanı

İlk devir İslam tarihinde Doğu'da, dışarıdan getirilen ya da Araplar arasında doğan ve Arapça eğitim alan yabancı kökenli Müslüman kölelere; Batı'da İslamiyet'i kabul eden ilk İspanyollar'ın çocuklarına Müvelled terimi kullanılmıştır.

Endülüs'te Müvelledûnun ortaya çıkışı İslamiyet'in yerli halk arasında tedrici şekilde yayılmasının sonucudur. İlk fetih yıllarında Hıristiyanlar herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmamış, kendi istekleriyle dinlerini değiştirmişlerdir. Bunda,

¹⁵⁵ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 328; İbn İzari, *Beyanu'l-Muğrib*, II, 146.

¹⁵⁶ İbn İzari, *Beyanu'l-Muğrib*, II, 146.

¹⁵⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 271; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 136-137.

Müslüman fatihlerin ülkede Vizigotlar dönemine kıyasla daha âdil bir yönetim kurmaları, küçük çiftçilerin ve kölelerin içinde bulunduğu ağır şartları düzeltmeleri ve yerli halkla aralarında iyi komşuluk ilişkisi kurmaları gibi faktörlerin rolü büyüktür. Ayrıca, Endülüs Emevîleri, Doğu'daki Emevî yönetiminden farklı olarak mali endişelerle yerli mühtedilerden cizye alma yoluna gitmemişlerdir. Müvelledûnun III. (IX.) yüzyıldan itibaren Endülüs'teki Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturmaya başladığı tahmin edilmektedir. Özellikle ülkenin güney ve doğusundaki bölgeler fetih sonrasında Araplaşma'nın ve İslamlaşma'nın en yüksek düzeyde gerçekleştiği yerlerdi. İsbiliye ve Tuleytula gibi yerlerde Araplar ve Berberiler şehre yakın köylerde otururken şehir merkezi çoğunluğu müvelledlerden meydana gelen yerli halkın elindeydi. Nüfustaki bu homojen yapının, Tuleytula'nın III.(IX.) yüzyılda ve IV.(X.) yüzyılın ilk çeyreğinde sık sık merkezi idarenin kontrolü dışına çıkmasını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Yukarı Sınır (Sağrül-â'la) bölgesinde de azımsanmayacak bir Arap varlığı ile birlikte nüfusun asıl çoğunluğunu Müvelledler oluşturuyordu.

Benî Kasî, Benî Amrûs, Benî Tavîl, Benî Angelino, Benî Sabarico, Benî Hafsûn ve Benî Mervan Müvelledûn arasında sayabileceğimiz başlıca isimlerdir.¹⁵⁸ Nitekim Müvelledlerden olan Benû Kasî, Benû Tavîl, Benû Amrûs ve Benû Tucîbî aileleri Yukarı Sınır Bölgesi'nde, Benû Mervan ailesi Aşağı Sınır Bölgesinde, İbn Hafsûn ve oğulları Güney Endülüs'te, Tuleytula civarında Benû Zünnûn, İsbiliye'de Benû Haccâc ve Benû Haldûn aileleri merkezi idareye isyan bayrağını kaldırdılar.¹⁵⁹

Endülüs tarihinde Müvelledûn adını öne çıkaran asıl gelişme, III. (IX.) yüzyıl boyunca bu zümre tarafından Emevî yönetimine karşı gerçekleştirilen ayaklanmalardır. Bu ayaklanmaların temelinde iktidarı elinde bulunduran Emevîler ile yerli aristokrat aileler arasında yaşanan nüfuz çatışması, devletin fazla vergi alması, bazı idarecilerin ya da Arap topluluklarının buldukları bölgelerde Müvelledûnu baskı altında tutması gibi faktörler yatmaktaydı. Ayrıca IX. yüzyılın ikinci yarısında merkezi idarenin zayıflaması, Endülüs içindeki Müsta'ribûn cemaatleriyle kuzeydeki Hristiyan krallıklarının Müvelled âsileri desteklemeleri ve

¹⁵⁸ Özdemir, "Müvelledûn", XXXII, 228-229.

¹⁵⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 103-104.

himaye etmeleri de söz konusu isyanların süreklilik kazanmasını etkilemiştir. IX. yüzyılın ilk yarısında vuku bulan müvelledûn ayaklanmaları daha ziyade, merkezi idarenin veya temsilcilerinin kendilerini memnun etmeyen bazı uygulamalarına tepki niteliğinde iken aynı yüzyılın ikinci yarısındakilerin temel gayesi isyan bölgelerinin merkezi idareden koparılması olmuştur. Bu ise müvelledûn hareketlerinin birer bağımsızlık mücadelesi şekline dönüşmesi demektir. Bundan dolaydır ki, emirlik döneminin sonlarına doğru Tuleytula, Yukarı Sınır bölümünün büyük bir kısmı, Aşağı Sınır bölgesi, Güney Endülüs'ün büyük bir kısmı ve Tüdmîr merkezî idarenin kontrolünden çıkmıştı¹⁶⁰. Endülüs Emevi Devleti'ni erken bir dağılma süreciyle karşı karşıya getiren bu hareketler, ayaklanma halindeki şehir ve bölgelerden vergilerin toplanamaması sonucunu doğurmuş ve beytülmalin büyük ölçüde boşalmasına yol açmıştır. Bu durumda askerlere ödenen ücretlerin kısıtlanmasına gidilmiş bunun üzerine özellikle Arap ve mevâlî askerlerinin bir kısmı, orduyu terk ederek İşbiliye ve İlbire'de olduğu gibi geri döndükleri iktalarını yerli halk aleyhine genişletme çabası içine girmiştir. Müvelledûn isyanlarının bir başka sonucu da merkezi idarenin bu hareketlerle uğraşmasından faydalanan Hristiyan krallıklarının Endülüs topraklarına saldırma fırsatı yakalamış olmasıdır. Nitekim ilk ayaklanmalar sırasında Franklar Berşelûne'yi istila etmiştir. Nabare Krallığı, Benî Kasî ailesiyle gerçekleştirdiği ittifak sayesinde kuruluşunu daha rahat biçimde tamamlamış ve Liyun Krallığı da gerek Benî Mervân'a gerekse Tuleytulahlılar'a verdiği destekle nüfuzunu Tuleytula ve Batalyevs'e, hatta Mâride ve civarına kadar yaymıştır.

İlk defa I. Hakem zamanında ortaya çıkarken, II. Abdurrahman ve I. Muhammed dönemlerinde devam eden ve asıl Münzir ile Abdullah'ın iktidar günlerinde yoğunlaşan müvelledûn isyanları, X. yüzyılın ilk çeyreğinde III. Abdurrahman tarafından sona erdirilmiştir. Bu neticenin alınmasında, Abdurrahman'ın merkezi idareyi içinde bulunduğu dağınıklıktan kurtarıp kararlı bir şekilde isyan merkezlerinin üzerine gitmesi kadar bazı müvelledûn cemaatlerinin içlerindeki bölünmeler de etkili olmuştur. Mesela İbn Hafsûn'un politik

---

¹⁶⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 108-109.

mülâhazalarla Hristiyan olduğunu ilan etmesiyle birlikte birçok müvelled grubu topluca ondan ayrılmış, hatta ona karşı savaş açmıştır.

Müvelledûn hareketlerine son verilmesiyle doğurdukları sonuçlar da ortadan kalkmış ve bunun paralelinde Endülüs yeniden siyasi bütünlüğe kavuşmuştur.¹⁶¹

1.2.4.1. Benû Kasî'nin Bağımsız Oluşu

Yukarı Sınır Bölgesi'nde Benû Kasi ailesinin isyanı da, üzerinde durulan dönemde uzunca bir süre Endülüs Emevi Devleti'ni meşgul etti. Ataları Vizigot kontlarından olan Benû Kasî, Yukarı Sınır Bölgesi'nde Tutîle ve çevresinde nüfuz sahibiydi. Fethin hemen arkasından Müslüman olmuşlar ve eski nüfuzlarını olduğu gibi muhafaza etmişler. Hatta ailenin ilk Müslüman lideri Kasî(Casius) Şam'a giderek Emevi Halifesi Velid'le buluşmuş ve onun mevalisi arasına katıldıktan sonra geri dönmüştü. Ailenin adı geçen sınır bölgesinde Yemenli Arapların isyanlarına karşı merkezi otoritenin sağlanmasında, Normanların IX. yüzyıl ortalarında İşbiliye'ye yaptıkları saldırıların püskürtülmesinde, dahası merkezi idarenin Hıristiyan topraklarına yönelik hücumlarında önemli katkıları olmuştu¹⁶². Mâmâfih II. Abdurrahman zamanında Tutîle'nin idaresinin kendilerinden alınarak bir Arap valiye verilmesi, bu aileyi Kurtuba'ya karşı ayaklanmaya sevk etti. Bu sonuç, Benû Kasî'yi o sırada kuruluşunu tamamlayarak Endülüs topraklarına doğru genişlemek isteyen ve yöneticileri zaten bu ailenin akrabaları olan Nabare Krallığı'na yaklaştırdı. Bu yakınlaşmanın sağladığı güçle özellikle IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ailenin bölgedeki nüfuzu iyice arttı; Emevi yönetimi Tutîle'nin yönetimini Benû Kasî'ye iade etmek zorunda kaldı.¹⁶³

Miladi IX. yüzyılda İspanya'nın kuzeyinde Müslümanlara karşı mücadele eden iki Hıristiyan siyasi oluşumu ortaya çıktı. Bunlardan biri, günümüzdeki Bask bölgesine tekabül eden coğrafyada 210/824 yılında bağımsızlığını ilan eden Nabare Krallığı idi. Bu Krallık XI. yüzyılın ilk yarısında gücünün zirvesine ulaşacaktır. İkinci oluşum ise Franklar'ın 169/783'te Gerona'yı, 188/801'de de Berşelûne'yi Müslümanların elinden almalarının ardından zuhur eden Berşelûne/Katalonya

¹⁶¹ Özdemir, "Müvelledûn", *DİA*, XXXII, 228-229.

¹⁶² Avcı, "Kasî", *DİA*, XXIV, 561-562.

¹⁶³ Dozy, *Spanish Islam*, II, 151; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 109-110.

Kontluğu'dur. Franklar Berşelûne'yi işgal ettikten sonra bu bölgede savunma merkezleri kurmuşlar ve bunları kendilerine bağlı kontların emrine vermişlerdi. Bu idari yapılanma tarihte Marcha Hispanica adıyla da bilinir.¹⁶⁴

Valilik dönemi iç çekişmeleri, VIII. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey İspanya topraklarında Asturias, Liyun, Nabare krallıklarının ve Katalonya Kontluğu'nun kurulmasına fırsat vermiştir. Böylece İspanya kuzeyinde Hıristiyanlar, güneyinde ise Müslümanlar hüküm sürecektir şekilde ikiye bölünmüş ve bu bölünmeyle iki taraf arasında yaklaşık yedi asır sürecektir bir mücadele dönemi başlamış oldu.¹⁶⁵

Emîr Muhammed zamanında, Yukarı Sınır Bölgesi'nin tamamı zikredilen ailenin idaresine verildi. Bir Hıristiyan kaynağında, bu sırada Benû Kasi'nin lideri konumundaki Musa b. Musa b. Kasi, "Vizigot asıllı, Muhammed'in dinine tâbi, İspanya'nın üçüncü Kralı" şeklinde vasıflandırılmakta ve Frank Kralı Carlos el Calvo ile o sıradaki Liyun Kralı'nın, topraklarına saldırmaması için onunla iyi ilişkiler kurdukları ve ona hediyeler gönderdikleri rivayet edilmektedir.¹⁶⁶

Emîr Muhammed, 259/873 yılında Nabare'nin başkenti Benblûne'ye bir sefer düzenledi. Bu bölgeye Emîr Muhammed zamanında toplam dört sefer düzenlenmiştir. Bunlar 246/860, 259/873, 260/874 ve 264/878 yıllarında yapılmıştır.

259/873 ve 260/874'te Nabare üzerine düzenlenen iki seferde de kayda değer önemli bir hadise olmamıştır. Düşmanı yorup onun saldırmasını engellemek amaçlanmıştır.

Emir Muhammed belli bir tarihten itibaren Benû Kasî'yi dengelemek için Yukarı Sınır Bölgesi'ne Arap Benû Tucîbî ailesini yerleştirdi. Bundan sonra Benû Kasî, bu aileye karşı mücadele vermek zorunda kaldı. Ancak Emîr Muhammed zamanında Benû Kasî'ye karşı mücadelede devlete yardımcı olması için Yukarı Sınır Bölgesi'ne yerleştirilen Tucîbîler, Emîr Abdullah zamanında bölgede siyasi boşluk

¹⁶⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 82.

¹⁶⁵ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, 350; İbn Haldun, *Kitabu'l-İber*, IV, 131; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 107.

¹⁶⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 109-110.

oluşunca, Sarakusta'daki Emevî valisini şehirden kovarak idareyi kendileri üstlendiler. Emîr Abdullah ise çaresizlik içerisinde bu tasarrufu onaylamak zorunda kaldı. Sarakusta Tucîbîler'in eline geçerken, Orta Sınır Bölgesi'nin idari merkezi Tuleytula ise bölgede etkili bir Berberî ailesi olan Zünnûnîler'in hâkimiyeti altına girdi 274/888. Birkaç sene sonra şehir Benû Kasî tarafından istila edildiye de Zünnûnîler'in geri dönmesi sonucu bu durum uzun sürmedi¹⁶⁷. Buna rağmen Benû Kasî ailesi, Büyük Fitne Dönemi'nde Nabare Krallığı'nın da desteğiyle bölgenin en etkili güçlerinden biri, belki de başta geleni olarak kalmayı başardı¹⁶⁸.

1.2.4.2. İbn Mervân'ın Bağımsız Oluşu

Merkezi idareye karşı isyan eden bir diğer Müvelled aile, Benû Mervân'dı. Bu ailenin kökeni, Cillikiye bölgesindedi. Aileden Mervân b. Yunus el-Cillikî, II. Abdurrahman zamanında bir ara Mâride valiliği yapmıştı ki, bu görevlendirme aynı zamanda ailenin aristokrat kimliğini, dolayısıyla da gücünü ortaya koyan önemli bir göstergedir. Aileden Abdurrahman b. Mervân el-Cillikî, Emîr Muhammed zamanında bir süre Kurtuba'daki Asker Divanı'na kayıtlı bir süvari olarak hizmet vermiştir.¹⁶⁹

Mervân b. Yunus el-Cillikî, Berberî asıllı Mahmud b. Abdülcebbar ile İspanyol asıllı Süleyman b. Martin'in çıkardığı bir isyan sırasında öldürüldü ve yerine oğlu Abdurrahman el-Cillikî geçti (213/828).¹⁷⁰

Abdurrahman b. Mervân el-Cillikî, Muhammed zamanında bir süre Kurtuba'daki asker divanına kayıtlı olarak çalıştıktan sonra vezir Hâşim b. Abdülaziz ile tartışarak önce Alanje'ye kaçır, daha sonra Batalyevs'e gider ve orayı tahkim eder ve Sadun el-Surunbaki ile birleşerek adamlarıyla birlikte Mâride'ye gitti. Burada Arap ve Berberî topluluklar üzerine yağma amaçlı saldırılar düzenlemeye başladı.¹⁷¹

¹⁶⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 114.

¹⁶⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 110.

¹⁶⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, 110.

¹⁷⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 253-257; Delgado, "Mervânîler", *DİA*, 230.

¹⁷¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, 110.

Babasının daha önce Mâride’de valilik yapması Abdurrahman’a burada bir nüfuz sağlıyor ve buna güvenerek Mâride’de bağımsız olabileceğini düşünüyordu. 253/868 yılında Tuleytula gitmekte iken Mâride’ye yönelen Emîr Muhammed ilk harekâtı gerçekleştirmiş oldu. Emîrin şehri kuşatmasına dayanamayan halk Abdurrahman b. Mervân ve diğerlerini yakalayıp, Muhammed’e teslim etmişlerdir.¹⁷² Abdurrahman, Mâride halkına güvenerek burada isyan etmişti ancak Mâride halkı zor durumda kalınca Abdurrahman’ı hiç düşünmeden Muhammed’e teslim ettiler. Bu kişiler de Emîrin ordusuyla birlikte Kurtuba’ya götürülerek orada ikamete mecbur edilmişlerdir.¹⁷³ Saîd b. Abbas el-Kuraşî¹⁷⁴,’yi vali tayin eden Emîr bütün surların yıkılmasını emrini verdi. Ancak şehirde bulunan kendi görevlilerinin ikamet ettiği yerleri bir hayli müstahkem hâle getirmişti.¹⁷⁵

Kısacası Abdurrahman, planlı programlı bir isyan hareketi gerçekleştirdi.

Abdurrahman Kurtuba’da yedi sene 254-261/867-875 kaldıktan sonra yine Hâşim’i bahane ederek adamları ile birlikte yeniden isyan etmek için Batı Endülüs’e doğru yola çıkmıştır. Abdurrahman yine bulduğu ilk fırsatta planlarını uygulamaya geçmiştir.

261/875’de Kurtuba’dan kaçarak taraftarlarıyla Mâride’nin güneydoğusunda bulunan Kal’atü’l-haneş’e (Alange¹⁷⁶) kalesine sığınan Abdurrahman¹⁷⁷, kısa bir müddet sonra Emîr Muhammed tarafından kuşatılmıştır. Üç ay süren bu kuşatma esnasında, Abdurrahman’ın ordusu açlık ve susuzluk nedeniyle teslim olmak zorunda kaldı. Abdurrahman her ne kadar teslim olmayı istemese de askerlerinin ve kendisinin başka çaresi kalmamıştı.¹⁷⁸

Emîr Muhammed’in Abdurrahman’ın Batalyevs’e gidip orada yerleşmesini kabul etmesine rağmen Abdurrahman arkadaşı Sadun ile birlikte tekrar harekete geçtiler.

¹⁷² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 253-257; İbn İzari, *el-Beyanu’l-Muğrib*, II, 150.

¹⁷³ Delgado, “Mervânîler”, *DİA*, XXIX, 230.

¹⁷⁴ İbn İzari, *el-Beyanu’l-Muğrib*, II, 150.

¹⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, VII, 160.

¹⁷⁶ İbn İzari, *el-Beyanu’l-Muğrib*, II, 153.

¹⁷⁷ Delgado, “Mervânîler”, *DİA*, XXIX, 230.

¹⁷⁸ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, VII, 240.

262/876 yılının başlarında Emîr, Haşim b. Abdülaziz komutasında bir orduyu sefere çıkardı. Haşim ilk saldırıda Sadun es-Surunbakî'nin bulunduğu Monsalud kalesini ele geçirdi. Sadun, kaleyi terk ederek Cillikiye kralı Alfonso'dan yardım istemeye gitti. Abdurrahman, ise Kerker(Carcar)¹⁷⁹ kalesine geçti. Hâşim'in tedbirsiz davranması ve Alfonso'dan gelen yardım sonucu Hâşim'in ordusunu yenilmiş, Hâşim ve birçok askeri esir alınmıştır. Hâşim daha sonra fidye karşılığı serbest bırakıldı.”¹⁸⁰

263/877'de Münzir komutasında bir ordu Abdurrahman ile savaşmak için Batalyevs'e doğru harekete geçti. Abdurrahman şehri terk ederek Alfonso'ya sığındı. Abdurrahman, yedi yıl sonra 271/884 yılında Hâşim'in yeni bir saldırısıyla karşılaştı. Ancak Hâşim yine başarılı olamadı. Bu durum Abdurrahman'ın cesaretlenmesine, İşbiliyye gibi bazı şehirlere saldırmasına ve Tablada kalesini ele geçirmesine sebep oldu. Abdurrahman buradan Lebbe ve Ukşûnube(Ocsonoba) eyaletlerine geçip buraya yakın olan Mont Şakır¹⁸¹ kalesini de işgal ederek böylece bütün bölgeyi ele geçirdi. Bu gelişmeler karşısında Emîr, Abdurrahman'a bir mektup yazarak ne istediğini sordu. O da Başarnal'ı istediğini söyledi ve emîr ona istediğini verdi. Abdurrahman da ölünceye kadar bir daha isyan etmedi.

265/879 senesinde Kral Alfonso'nun Mârîde'ye kadar ulaştığı seferi sırasında beraberinde Abdurrahman b. Mervan el-Cillikî de vardı. Mamafih Müvelled lider, bu sırada Hıristiyan askerlerin çok sayıda Müslüman'ı öldürmesine kızarak Kralı terk etti ve o zaman küçük bir köy olan Batalyevs'e yerleşti; burasını imar ederek şehir haline getirdi. Emîr Abdullah zamanında bölgedeki diğer bazı Müvelled liderlerle güç birliği yaparak hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştı.¹⁸²

Yaptırdığı cami, saray ve bahçelerle Batalyevs'i güzel bir şehir haline getiren Abdurrahman'ın ölüm tarihi bilinmemektedir. Yerine geçen oğlu Mervân iki ay kadar hanedanın başında kaldıktan sonra vefat edince torunu Abdullah Batalyevs'te idareyi ele aldı. Bâce hâkimi Said b. Malik, Yahya b. Bekir ve İbn Ufeyr gibi mahalli

¹⁷⁹ *Ahbâru Mecmûa*, 74.

¹⁸⁰ İbn Kutıyye, *Tarihu İftitahi'l-Endülüüs*, 108.

¹⁸¹ İbn Kutıyye, *Tarihu İftitahi'l-Endülüüs*, 108.

¹⁸² Özdemir, *Endülüüs Müslümanları*, 110.

idarecilerle bölgedeki Müvelled hareketinin liderliği için mücadele eden Abdullah'ın 311/923'te öldürülmesi üzerine yerine oğlu Abdurrahman geçti. Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman 317/929'da Batalyevs'i kuşattı ve ertesi yıl şehri ele geçirdi. Abdurrahman b. Abdullah el-Mervânî ailesiyle birlikte Kurtuba'ya götürüldü, yerine merkezden yeni bir vali tayin edildi. Böylece 254/868'den bu yana hüküm süren Mervânîler hanedanı sona ermiş oldu.¹⁸³

Benû Mervân'a en büyük desteği Asturias Krallığı vermiştir. Asturias Krallığı kuzeydeki Hıristiyan krallıklarının en güçlüsü idi. Emîr Muhammed, Münzir ve Abdullah'ın muasırı olan ve kırk dört yıl tahtta kalan III. Alfonso zamanında (252-297/866-910) bu Krallığın sınırlarında 254/868'de Oporto, 264/878'de Kulumriye(Coimbra), 279/893'te Semmûre(Zamora), 285/899'da Simancas, 286/900'de Toronto'nun istila edilmesiyle Endülüs'ün aleyhine ciddi bir genişleme gözlemlendi. Bu genişlemeye bağlı olarak III. Alfonso son yıllarında "İmparator" unvanıyla anılır oldu.¹⁸⁴

1.2.4.3. İbn Hafsûn'un Bağımsız Oluşu

Büyük Fitne esnasında, merkezi idare için en tehlikeli gelişme, IX. yüzyılın son çeyreğine girildikten hemen sonra Endülüs'ün güneyinde Rûnde(Ronda)'de başlayan İbn Hafsûn isyanıydı. Ömer b. Hafsûn, IX. asrın sonunda senelerce Kurtuba Emevî emîrlerini uğraştıran ve adamları ile birlikte ancak halife III. Abdurrahman devrinde kesin olarak teskin edilen meşhur İspanyol tahrikçisidir.¹⁸⁵ Künyesi Ömer b. Hafsûn b. Cafer şeklinde olan İbn Hafsûn'un büyük dedesi Cafer, Vizigotlar'ın son yıllarında kont statüsündeydi ve Alfonso adını taşıyordu; ayrıca Mâleka(Malaga) yakınında geniş mülklere sahipti. İbn Hafsûn'un, Reyyû(Reggio) valisinin halktan zorla vergi toplamasına şahit olduktan sonra isyan bayrağını kaldırdığı anlaşılmaktadır. Halkı kendi etrafında toplamak için yaptığı "Bunca zamandır Emîr size zulmediyor, mallarınızı zorla alıp sırtınıza gücünüzün üstünde vergiler yüklüyor.

¹⁸³ Delgado, "Mervânîler", DİA, XXIX, 230.

¹⁸⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 127.

¹⁸⁵ Provençal, "Ömer İbn Hafsûn", İA, IX, 467.

Araplar sizi hor görüyor, köle gibi kullanıyor. Ben intikamınızı almak, sizi köle gibi kullanılmaktan kurtarmak istiyorum.” mealindeki sözleri çok etkili oldu.¹⁸⁶

Ömer b. Hafsûn'un ataları Muvelledûndan idi. Ömer ailesinin maddi ve manevi durumunu beğenmiyordu. Asi ve saldırgan bir genç olan Ömer, henüz çok gençken bir kavgada komşusunu öldürür ve Reyyû bölgesine kaçtı. Ömer bir süre sonra Kuzey Afrika'nın Tahert şehrinde kaldı ve burada çalıştı.

Ömer'deki cevheri görenler onu kışkırtınca Ömer de Endülüs'e dönüp amcasının da yardımıyla kırk kişi bularak hep birlikte Güney Endülüs¹⁸⁷,te, Rûnde dağlarında (Serrania de Ronda) harap olan Bubeşter'e (Bobastro) yerleşip 267/881 yılında isyan ettiler.¹⁸⁸ Tamir ve kısmen de yeniden inşa ettirdiği Bubeşter kalesi son derece sarp kayalar üzerine kurulmuş müstahkem bir yerd. ¹⁸⁹ Rûnde dağları arasında yer alan Bubeşter'in Endülüs'ün en yalçın kalesi olduğu, bu kalede bulunanın ecelden başka hiçbir şeyden korkmayacağı, keza burada ve buraya bağlı kalelerde Müvelledler'le birlikte Musta'ribler'in de yaşadığı rivayet edilir.¹⁹⁰

Ömer kısa sürede etrafta meşhur oldu. Ve onu desteklemek Lebb b. Munzir ve İbn Ebi's-Şîr de isyan hareketine katıldı.¹⁹¹

Reyyû valisi Âmir b. Âmir'in giriştiği her savaşta yenilmesi Ömer'in nüfuzunu daha da artırdı. İbn Hafsûn, gayet iyi savunma imkânlarına sahip olan Bubeşter kalesinden 266/880 yılında, günümüzdeki gerilla savaşlarına benzer bir taktikle etrafta bulunan geniş mülk sahibi Araplar ve merkezi idareye bağlı öteki cemaatler üzerine ani hücumlar düzenleyerek, daha önce İbn Mervân'ın yaptığı gibi hem mal toplamaya hem de merkezi idarenin bölgedeki otoritesini sarsmaya başladı. Bir taraftan bu saldırılarını yaparken, öbür taraftan Tudmir, İsticce(Ecija), İlbîre(Elvira), Ceyyân(Jaén), Şezûne ve Ceziretülhadrâ'daki Müvelledûn cemaatleriyle temasa geçti. Gittiği her yerde daha önce zikredilen sözlerini

¹⁸⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 111.

¹⁸⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 103.

¹⁸⁸ Küçükspahioğlu, “Ömer b. Hafsûn”, *DİA*, XXXIV, 64-65; Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, XXII, 56; İbn Haldun, *el-İber*, IV, 132; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 155.

¹⁸⁹ Küçükspahioğlu, “Ömer b. Hafsûn”, *DİA*, XXXIV, 64-65.

¹⁹⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, 111.

¹⁹¹ İbn Kutayye, *Tarihu İftitahi'l-Endülüs*, 110.

tekrarlayarak, Musta'ribler'i ve Müvelledler'i "Arap düşmanlığı" fikri çerçevesinde Emevî idaresine karşı harekete geçmeye çağırıyor; ayrıca kendilerine Endülüs'ün fethini vaat ediyordu. Onun bu vaatleri kendisine istediği desteği sağladı. İbn Hafsûn'un nüfuzu o kadar arttı ki, sonunda Kurtuba'ya çok yakın ve aynı zamanda stratejik öneme sahip bir yer olan Bulây (Poley) Kalesi de eline geçti. Böylece İbn Hafsûn Vâdilkebîr Nehri'nin güneyinde kalan merkezlerin çoğunu ve buralarda bulunan yüzlerce kaleyi hâkimiyeti altına almış oldu. Kurtuba, tam bir askerî ve iktisadî ablukanın içine hapsedildi.¹⁹²

Emîr, Reyyû valiliğine Abdülaziz b. Abbas'ı tayin etti. Ömer, yeni vali ile iyi münasebetler kurarak herhangi bir karışıklık çıkarmadı.¹⁹³ Fakat Abdülaziz görevden alındıktan sonra Ömer tekrar isyan etti (270/883).

İsyanı bastırmak için görevlendirilen Haşim önce Ömer'i destekleyen iki âsiyi bertaraf etti. Sonra Ömer'in üzerine yürüdü. Ömer de teslim olmak zorunda kaldı. Hâşim onu doğruca Kurtuba'ya götürdü. Burada Ömer'e bir ev verilerek maaş bağlandı.¹⁹⁴

271/884'te Hâşim, yine Cillikiye'ye bir sefer düzenledi. Bu seferde Ömer de bulundu ve Benblûne kuşatmasına katıldı. Burada yapılan çetin bir savaşta Ömer, olağanüstü bir kahramanlık gösterdi. Bazı kimseler ona fazla iltifat edince Ömer de buna inanarak Bubeşter'de yeniden isyana başladı.¹⁹⁵ Hâkimiyetini genişletti ve Ceziretü'l-Hadra ile Tudmir arasında kalan toprakları ele geçirdi.

273/886 yılında Münzir komutasında gönderilen ordu Ömer'i kuşatmıştı ki. Münzir'e babasının 28 Safer 273/4 Ağustos 886'da öldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Münzir, Kurtuba'ya dönmenin daha doğru olacağına karar verdi.¹⁹⁶ Buraya kadar anlatılanlara genel olarak bakılırsa Ömer b. Hafsûn, isyanı ile devlete çok zarar vermesine rağmen teslim olduğu her fırsatta ona ayrıcalık tanınması onun kendine olan güvenini ve inancını artırmıştır ki bu sebeple tekrar tekrar isyan etmiştir. Eğer

¹⁹² Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, 111.

¹⁹³ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 155.

¹⁹⁴ İbn Kutayye, *Tarihu İftitahi'l-Endülüs*, 110; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 157; Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, XXII, 56; İbn Haldun, *el-İber*, IV, 132.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, VII, 350.

¹⁹⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 253-257.

yılanın başı küçükken ezilseydi devleti hem bu dönemde hem de sonraki dönemlerde bu denli meşgul etmeyecekti.

Ömer b. Hafsûn, Münzir b. Muhammed döneminde (273-275/886-888) de isyanını sürdürdü ve taraftarlarının sayısını çoğalttı. Bizzat emirin başında bulunduğu ordu 274/887 ve 275/888'de Bübeşter'i kuşattıysa da alamadı. İbn Hafsûn, Emîr Münzir'e kendisinin kumandan yapılması ve ailesiyle birlikte Kurtuba'ya yerleşmesine müsaade edilmesi şartıyla teslim olacağını bildirdi. İbn İzârî'nin kaydettiğine göre onun devletten böyle bir istekte bulunmasının ardında o sıralarda destekçilerini ve yardımcılarını kaybetmesi yatmaktaydı. Emîr Münzir bu şartı kabul etti ve ona 100 katır yükü yiyecek, giyecek ve değerli eşya gönderdi. Ancak İbn Hafsûn kuşatmanın kaldırılmasının ardından Kurtuba'ya gitmeden tekrar isyan etti. Emîr Münzir kalenin yeniden kuşatılması ve ele geçirilmeden Kurtuba'ya dönülmemesi emrini verdiyse de onun ani ölümü bunun yerine getirilmesini engelledi.

Münzir'den sonra tahta çıkan kardeşi Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman zamanında (275-299/888-912) defalarca barış isteyip tekrar ayaklanan İbn Hafsûn bu uzun süre içerisinde İsticce İstabbe (Estepa) ve Beyâne (Baena) gibi şehirleri zapt edip bunlardan Beyâne'nin halkını kılıçtan geçirdi; Ceyyân ve İlbîre'nin de vergilerine el koydu. Emîr Abdullah kesin bir sonuca ulaşmak için hazırladığı 14000 kişilik bir orduyla 30000 kişilik Ömer b. Hafsûn ordusunu Bulây (Polei) civarında bozguna uğrattı (278/891). Fakat yine kaçıp Bübeşter'e sığınan İbn Hafsûn'u kaleyi muhasara etmesine rağmen ele geçiremedi. Emîr Abdullah'ı ölümüne kadar uğraştıran ve gönderdiği orduların karşısında mağlup olmasına rağmen her seferinde Bübeşter Kalesi'ne sığınmak suretiyle canını kurtaran İbn Hafsûn uzun mücadelesi boyunca politik oyunlara da girişti. Bir yandan Abbasiler'in desteğini sağlamak için halife adına hutbe okuturken bir yandan da kuzeydeki Cillikiye Krallığı'na yaklaşıp yardım almaya çalıştı. Hatta 286/899 yılında ailesiyle birlikte İslam'dan çıkıp Hıristiyanlığa girdiğini açıkladı ve ismini Samuel olarak değiştirdi. Ancak bu dini tercihi kendisine inanan pek çok taraftarının yanından ayrılmasına sebebiyet verdiği gibi İslam âlimleri de ona karşı cihat ilan etti.

Ömer b. Hafsûn ilerleyen dönemlerde Fâtımîlerle ittifak kurmaya çalıştı, ayrıca İşbiliye hâkimi İbrahim b. Haccac gibi diğer asilerle de işbirliği yaptı.

Ömer b. Hafsûn, Endülüs tarihinin en güçlü hükümdarlarından III. Abdurrahman'ın (299-348/912-961) ilk yıllarında da isyan etti. Fakat yaşlanmaya başlamıştı ve karşısında da seleflerinden çok farklı iradesiyle ünlü bir hükümdar vardı. Yeni hükümdar tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Monte Leon seferi¹⁹⁷ diye bilinen ilk hamlesi ile saldırıya geçerek onu mağlup etti ve aralarında İlbîre'nin de bulunduğu otuzun üzerindeki kaleyi teslim aldı; ertesi yıl da Cezîretü'l-Hadrâ'ya kadar olan bölgeyi zapt etti. İbn Hafsûn 303/916 yılında son bir defa daha bağışlanmasını diledi ve dileğinin kabul edilmesi üzerine III. Abdurrahman ile içinde Bûbeşter'in de bulunduğu 162 kalenin teslimini öngören bir barış antlaşması imzaladı; kaynakların belirttiğine göre ölünceye kadar bu antlaşmaya sadık kaldı.

Dört hükümdarı uzun yıllar uğraştıran Ömer b. Hafsûn 16 Şaban 305/1 Şubat 918 tarihinde öldü. İbn İzârî bu olayı “kâfirlerin ve münafıkların başı, fitne ateşini yakan, kötülük saçan Ömer b. Hafsûn öldü” şeklinde kaydetmiştir.

İbn Hafsûn'un Emevî yönetimine karşı isyanının sebepleri hususunda bazı araştırmacılar Endülüs'teki toprak mülkiyeti, vergiler, etnik ayırım ve politik istekler üzerinde durulur. Bunların doğruluğu şüphesiz olmakla birlikte onun kişiliği ve halk üzerindeki etkisi de göz önünde tutulmalıdır.¹⁹⁸ Çünkü Ömer b. Hafsûn propaganda yeteneği güçlü olduğu kadar, kontrolü altındaki topraklarda adalet ve güveni tesis etme konusunda da hassas birisiydi. Hatta onun için şöyle denir: “ Ömer, taraftarları arasında seviliyordu. Onlara karşı gayet mütevazı idi. Şerli ve fisk dolu yanlarına rağmen, namusun korunmasına son derece düşküdü. Bu özelliği insanların ona yönelmesini sağlıyordu. Onun elindeki topraklarda bir kadın mal ve eşyasıyla bir şehirden diğerine tek başına gidebilir; hiç kimse onu rahatsız edemezdi. Çünkü böyle bir suçun cezası mutlak ölümdü. Bunun için şahit de istemez; sırf şikâyeti yeterli bulurdu. Haksız olan oğlu da olsa adaleti uygulamaktan çekinmezdi.”¹⁹⁹

¹⁹⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, 123.

¹⁹⁸ Küçüksipahioğlu, “Ömer b. Hafsûn”, *DİA*, XXXIV, 64-65.

¹⁹⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 112.

1.2.5. Norman Akınları

Avrupa'nın kuzey bölgelerinde yaşayan insan anlamına gelen, İngilizcesi "Norsemen", İspanyolcası "Normandos" olan Norman kelimesi bugünkü İsveç, Norveç ve Danimarka'yı kapsayan İskandinavya bölgesinde yaşayan Vikingler olarak da bilinen halktır.²⁰⁰ Bu millet İslam kaynaklarında inançları göz önüne alınarak Mecûs, Avrupalıların bu millete verdiği ismin Arapçalaşmış şekliyle Erdimaniyyûn ve Hazar Denizi çevresinde faaliyet gösterenleri ise Rûs şeklinde yer almaktadır.

Vikingler diye adlandırılan insanlar aslında iki ulusa yani, Varegler ile Normanlar'a mensup insanlardır. Varegler günümüzde İsveç toprakları üzerinde yaşamış Vikinglerdir. Varegler doğuya doğru yayılmış, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin çevresinde yaşayan halklar ile ilişkiler kurmuşlardır. Bu çerçevede Varegler'in Bizans ve İslam toprakları ile olan ilişkileri göze çarpmaktadır.²⁰¹

Normanlar ise günümüzde Danimarka ve Norveç toprakları üzerinde yaşamış olan Vikinglerdir. Germen ırkının bir kolu olan Normanlar, bir yüzyıl boyunca Avrupa'nın denizci ülkeleri İngiltere ve Fransa için korku sebebi olmuşlardır.²⁰² Fransa'nın batı sahilleri başta olmak üzere batıya doğru denizleri istilaya girişip Büyük Britanya'yı, İzlanda'yı, Grönland'ı ve Kanada kıyılarını ele geçirerek sömürgeler kurabilmeyi başarmışlardır. Fransa'nın batı sahillerinin bir bölümüne Normandiya denmesinin sebebi bu bölgenin Normanlar tarafından istila edilerek yerleşilmesidir. Fransa kıyılarına yerleştikten sonra Endülüs kıyıları hatta İtalya kıyıları da onların saldırılarına uğramıştır.

Tabiatları gereği macerayı seven Vikingler gemilerine binerek denize açılmışlar ve sahil boylarında bulunan korumasız şehirlere ve kalelere saldırmak suretiyle bir takım yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Nitekim bu özelliklerini İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde açık bir şekilde görmekteyiz.²⁰³ Bu faaliyetleri

²⁰⁰ Taha v.dğr., *Târîhu'l-Arab ve Hadaretuhum fi'l-Endelüs*, 131; Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", 111-124.

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Shepard, "Viking Rus ve Bizans", 626-652; Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 653-684. Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", 111-124.

²⁰² İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 123.

²⁰³ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s.75, 159.

çerçevesinde Britanya adasında, Fransa'da, Endülüs ve Fas sahillerinde çeşitli yerlerde faaliyet göstermişlerdir. Vikinglerin yürüttükleri bu faaliyetlerin bir boyutu ise İslam dünyasına düzenlemiş oldukları akınlardır. Bu akınlar o çağda Müslümanların sahip olduğu zenginliklere ulaşma isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Endülüs'e dört kere, Hazar Denizi ve çevresine bir kere saldırımlarının nedeni de budur. Bizi ilgilendiren kısmı da Endülüs'e yapılan saldırılardır. Şimdi sırasıyla bunların ne olduğunu görelim.

Endülüs'e ilk Norman saldırısı 229/844 yılında II. Abdurrahman zamanında Endülüs'ün Atlas Okyanusu'na bakan batı kıyılarına gerçekleşmiştir.²⁰⁴ Normanlar Endülüs'ün uzak bölgelerinden Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları güney bölgelere deniz yolunu kullanarak saldırdılar. Normanlar sırasıyla İşbûne, Kadis, Şedûne, Asîle, İşbiliye ve Leble şehirlerine saldırdılar. II. Abdurrahman ise bu saldırılar karşısında güvenlik açıklarını gidermek için İşbiliye şehrine sur inşa ettirip Atlas Okyanusu kıyısında yer alan kaleleri tahkim ettirmiş ve buralara takviye birlikler göndermiştir.²⁰⁵

245/859 yılında altmış iki gemiden oluşan bir donanma ile Normanlar Endülüs ülkesine tekrar çıktılar.²⁰⁶ Korsanlar Cillîkiye sahillerinden sonra güneye doğru uzanan sahil boyunca ilerlemişlerdi. Endülüs Emevî Emîri Muhammed b. Abdurrahman Normanlar ile savaşmak için bir ordu görevlendirmiştir. İslâm donanması, 229/844 yılından beri savaşmaya hazır bir hale getirilmişti. Bir süredir de sahillerde sürekli nöbet tutuyorlardı. Onun için İskandinavyalılar sahile yaklaşırlarken denizin gözetleme altında olduğunu ve Cillîkiye sınırına kadar yayılmış olan Müslüman gemilerinin savaşa hazır olduğunu gördüler.²⁰⁷ Norman gemileri İşbiliye'ye kadar ulaşarak İşbiliye yakınlarında bulunan bir adayı işgal

²⁰⁴ Ya'kûbî, *el-Buldân*, 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 504; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, I, 49; Ebu'l-Fida, *Muhtasarü Ahbâri'l-Beşer*, II, 36; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, XVII, 7; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, I, 214; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, IV, 129; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 345.

²⁰⁵ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, II/391; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, I, 49; Zehebî, *Siyer*, VIII, 284; Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, I, 59; İbn İzârî, *e l- Beyâni'l- Muğrib*, I, 232.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 560, İbn İzârî, *el-Beyâni'l-Muğrib*, II, 96; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII/388.

²⁰⁷ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 145.

ederek üs haline getirmişler, çevrede bulunanlarla da savaşarak şehrin en büyük mescidini yakmışlardır. Ama İşbiliyye'ye girememişlerdir.²⁰⁸

İşbiliyye yakınında bulunan yerlere düşmanca saldırılarda bulunarak sekiz gün boyunca Nakur'u işgal edip yağmalamışlardır.²⁰⁹ Normandiyalılar sırasıyla Cezîretu'l-Hadra'ya, Kuzey Afrika'ya Merakeş sahillerine, Mürsiye(Murcia) sahiline en son olarak da Orihuela kalesine kadar geldiler.

Normandiyalılar için de zor olan bu savaşlar sırasında, Endülüs sahillerini terk edinceye kadar, kırka²¹⁰ yakın gemilerini kaybetmişlerdir. Daha sonra tekrar Endülüs içlerine yönelerek Tudmir halkını yenilgiye uğratmayı ve Elyüvâle kalesini ele geçirmeyi başarmışlardır.²¹¹ Frank duvarına kadar ilerleyen Normanlar bu bölgelere çok sayıda saldırı düzenleyerek yağmalamışlar ve çok sayıda insanı esir almışlardır. Daha sonra buradan ayrılarak güzergâhları üzerinde yer alan Şezûne yakınlarında Muhammed b. Abdurrahman'ın gemileri ile karşılaşan iki taraf savaşa tutuşmuştur. Muhammed b. Abdurrahman'ın donanması iki gemiyi yakmış diğer iki gemiyi de içindekilerle beraber ele geçirmiştir.²¹² Normanların bu yenilginin acısıyla Müslümanlarla tekrardan savaşa tutuşsa da Müslümanlar karşısında duramayarak Benbelune'ye doğru çekilmişlerdir. Burada şehrin hâkimi Frank Garcia'yı ele geçirmişler o da kendisini kurtarabilmek için doksan bin dinar vermek zorunda kalmıştır.²¹³

Normanlar bu saldırılarında kıyı şehirlerinde tahribe sebebiyet verseler de ilki kadar fazla zarar veremezler. Normanların ilk akınları ile ikinci akınları arasındaki zaman diliminde II. Abdurrahman kıyı şehirlerini tahkim etmiş ve donanma iyi organize edilmiş olmasından Normanlar kolayca püskürtülmüştür.²¹⁴

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr *el - Kâmil*, V, 561.

²⁰⁹ Bekrî, *el -Mesâlik ve'l - Memâlik*, II, 275.

²¹⁰ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 145.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 560, İbn İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, II, 96; Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb*, XXIII, 388.

²¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 560, İbn İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, II, 97; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 350; İbn Haldûn, *Târîh*, IV, 130.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 560; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 388-389; İbn Haldûn, *Târîh*, IV, 130.

²¹⁴ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 139-140.

Normanların İslam dünyasına kronolojik olarak düzenlemiş oldukları üçüncü saldırı 333/944 yılında Hazar Denizi çevresine olmuştur. Ancak bu saldırının Endülüs bölgesi ile ilgisi olmadığı için detaya girmeye gerek görülmemiştir.²¹⁵

Normanların Endülüs'e gerçekleştirdikleri üçüncü ve dördüncü saldırı 355/966 ve 360/970 yıllarında II. Hakem zamanında gerçekleşmiştir.²¹⁶

Normanların asıl amacı yağma ve çapulculuk yaparak Müslüman devletlerin sahip olduğu nimetleri ele geçirmektir. Bunu gerçekleştirirken çok acımasızdılar. Endülüs'ün sahip olduğu özellikler Normanların dikkatini celp ettiği için ve de Endülüs Emevîleri'nin o dönemde kendi iç işleriyle özellikle kuzeydeki devletlerle mücadele halinde olmaları sebebiyle Normanlar ilk saldırılarında gayet başarılı olmuşlardır. II. Abdurrahman'ın aldığı tedbirler Normanların Endülüs'e gerçekleştirdikleri ikinci saldırının etkisini azaltmış ve Endülüs Normanlara karşı üstünlük sağlamıştır. Böylelikle Endülüs topraklarına Emîr Muhammed döneminden II. Hakem (356/966) zamanına kadar bir daha Norman saldırısı gerçekleşmemiştir.

1.3. Vefatı ve Şahsiyeti

Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî, Zilkade 207/Mart 823'te dünyaya gelip 3 Rebiulâhir 238/22 Eylül 852'de babası Abdurrahman'ın vefatı üzerine tahta çıktı. Otuz beş yıllık emîrlik görevinin ardından 1 Rebiulevvel 273/5 Ağustos 886'da vefat etti ve yerine oğlu Münzir b. Muhammed (3 Rebûlevvel 273/8 Ağustos 886) geçti.

Muhammed fiziksel olarak beyaz tenli, orta boylu, kısa boyunlu ve gür sakallı²¹⁷, kına ve mersin yaprağına benzeyen keten bitkisini karıştırıp saçını boyayan birisi²¹⁸ iken karakter olarak akıllı, zeki, feraset sahibi, sabırlı, ağır başlı,²¹⁹ olgun, iyi huylu, namuslu, çirkin ve kaba davranışlardan kaçınan, dürüst bir insan²²⁰ olarak tanımlanmaktadır. Muhammed'in ilme, edebiyata saygı duyan ve önem veren kültürlü bir kişi olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.

²¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", 111-124.

²¹⁶ Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", 111-124.

²¹⁷ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 141; Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb* XXII, 52.

²¹⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 102-103.

²¹⁹ *Ahbâru Mecmûa*, 73; İbnu'l-Hatib, *A'malu'l-A'lam*, 22.

²²⁰ İbnu'l-Hatib, *A'malu'l-A'lam*, 22.

Yazar, şair, hatip ve bilgin kişilerin hamisi olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Bütün işlerinde Kurtuba başkadısına danışmış ve ilim erbabı kişileri korumuş, onları çalışmalarında teşvik etmiştir. Onun zamanında Câhiz'in bütün eserleri Endülüs'e getirilmiş, Yunus el-Harrânî Endülüs'e yerleşmiş ve özellikle hilafet döneminde parlayacak olan hekimler grubunu kurmuştur. Ayrıca Utbî de yine bu dönemde Malikî mezhebi ile ilgili bir eser yazmıştır.²²¹ Fakih Bakî b. Mahled'i muhaliflerine karşı koruması da ilim ehline davranışı açısından önemlidir. Bakî b. Mahled, Doğu'ya yaptığı ilim ziyaretinden dönünce Endülüs'te pek hoş karşılanılmayarak zındıklıkla suçlandı ve ölümü istendi. Ancak Emîr Muhammed meselenin aslını öğrenip Bakî'yi muarızlarıyla karşı karşıya getirip tartışmalarını sağladı ve bütün bunlardan sorumlu olan başkadıyı görevinden azletti. Bu tartışma Bakî'nin ilmi bilgi ve tecrübesini gösterdiği için Emîr kendisine ilmini istediği şekilde yayabileceğini söyleyerek meseleyi kapatmıştır.²²²

Muhammed b. Abdurrahman'ın edebiyata ve ilme olan merakı sebebiyle kendisine güzel bir yazı yazan veya söz söyleyen kişilere ihsanda bulunduğu görülmektedir. Velid b. Abdurrahman b. Ganim'in vezirlik görevini emîre yazmış olduğu bir mektup sayesinde elde edildiğini görüyoruz.

Malî ve idarî işlerde de bilgili bir insan olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki bir defasında yüz dirhemlik bir senette on beş dirhemlik bir hata fark eden emîr düzeltmeleri için hazine görevlilerine evrakı verir ancak onlar bütün uğraşlara rağmen hatayı fark edemezler. Bunun üzerine emîr kendisi bulup gösterir.²²³

Diğer taraftan Muhammed'in dar görüşlü ve bencil olduğunu, memur ve askerlerin maaşlarını azalttığını, eski vezirleri görevden alıp yerlerine genç ve tecrübesiz kişileri getirdiğini, bazı Hıristiyan asker ve memurları da görevden

²²¹ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 143-144.

²²² İbn Hayyan, *el-Muktebes*, 249; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 110; Özdemir, "IX. Yüzyıl Endülüs'ünde Zındıklık Suçlamaları", 195-224.

²²³ İbnu'l-Hatib, *A'malu'l-A'lam*, 22; İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, 109; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 143.

aldığını, bütün malî işlerle kendisinin ilgilendiğini söyleyen rivayetler de mevcuttur.²²⁴

Ayrıca Muhammed'in halka ve idarecilere karşı haksızlık yaptığını söyleyen rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre Muhammed idari kadrolarda Araplara öncelik verip Müvelled ve Müsta'rib halka görev vermiyordu. Bunun neticesinde Müslüman-Arap kökenli halk Arap olmayanları aşağılayarak onları köle olarak görüyordu. Bu mesele sonraki bölümlerde de anlatılacağı üzere birçok isyanın da sebebini oluşturmaktadır.

Diğer bir rivayete göre de 260/874 yılında yaşanan kuraklık sonucu halk ürün elde edemediği için öşürlerini verememiş, Muhammed buna rağmen vezir Velid b. Ganim'den öşür toplanmasını istemiş, bunun bir bahane olmadığını ileri sürmüştür. Velid ise halk böyle bir durumda iken öşür toplayamayacağını söyleyince emîr, Velid'in yerine Hamdûn b. Besîl'i görevlendirmiştir. Hamdûn b. Besîl, zor kullanarak, halkı kırbaçlayarak hatta bazılarını idam ettirerek öşürü toplamaya çalışmış ve yaşananlar yüzünden halk emîre nefret duymuştur. Muhammed haberleri alınca Velid'den göreve devam etmesini istese de Velid kabul etmemiştir²²⁵. Bu da emîrin halkın durumundan ve yanında çalışan kişilerin görevlerini nasıl yerine getirdiklerinden habersiz olduğunu gösteriyor.

Abdurrahman b. Hakem vefat ettiğinde yerine geçen Muhammed b. Abdurrahman babasının izlediği adaletli yönetimi devam ettirdi ve Kurtuba'da inşa ettirmiş olduğu camiyi de tamamlattı. Muhammed b. Abdurrahman Endülüs'te ilk defa hükümdarlığı yüceltten kişi oldu ve memlekette bazı vergiler koydu. Diğer taraftan halka pek çok ihsanda bulundu. Onun hükümdarlığının azameti Velid b. Abdülmelik'e benzetilir. Kurtuba'ya ilk defa tatlı suyu getirip onu şehrin muhtelif yerlerine akıtacak menfezler yaptırıp halka ulaştıracak hale getirdi.²²⁶

Bu rivayetlerin hepsi değerlendirildiğinde Muhammed'in genel olarak âdil, cesur, bilgili, devlet işlerini yakından takip eden, kendisine sığınanı geri çevirmeyn

²²⁴ İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, 142-143.

²²⁵ İbn Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 100; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, 105-106.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 65.

bir kişi olduğu sonucuna varılır, kendisi ile ilgili yapılan olumsuz yorumlar emîrin son zamanlarında devletin durumunun kötüye gitmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. Ülke genelinde aynı anda yaşanan doğal ve beşeri olumsuzlukların üst üste geldiği bir zamanda devleti bu kadar ayakta tutabilmek bile bir başarıdır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Endülüs Emevî emîrlerinden Muhammed b. Abdurrahman'ın hayatını, dönemini ve bu dönemde yaşanan önemli siyasi olayları konu edindik. Bu çalışma ile kaynaklarda dağınık olarak verilen Endülüs Tarihi'nde "el-Fitnetü'l-Kübra" diye isimlendirilen yaklaşık altmış yıl süren bir dönemin ilk hükümdarının icraatlarını toplu bir şekilde vermeye çalıştık.

Muhammed b. Abdurrahman, Endülüs Emevî Emirlerinden Abdurrahman b. el-Hakem b. Hişam (el-Evsat) ile Buheyr adında bir cariye'nin oğludur. Muhammed, emir olmadan önce babasının görevlendirmesi ile Tufle, Benblüne ve Leon seferlerini komuta etmiştir.

Muhammed, babası II. Abdurrahman tarafından veliaht tayin edilmesi üzerine 3 Rebülâhir 238/22 Eylül 852 tarihinde Kurtuba'da tahta çıktı. Bu olay sayıları çok olan kardeşleri arasında sorunlara sebep olmasına rağmen Muhammed bunları bertaraf etmiştir.

Muhammed devri dâhili ve harici birçok problemin yaşandığı bir dönemdir. Yaşanan problemlerin genel sebeplerine bakıldığında idari kadrolardaki liyakat sorunu, ülke içinde farklı milletten ve toplumdaki insanların bir arada yaşaması ve buna bağlı ortaya çıkan asabiyet problemleri, bu problemlerin sonucu ortaya çıkan isyanlar, bu isyanları Hıristiyan devletlerin desteklemesi, ülke içindeki farklı din mensuplarının faaliyetleri ve yaşanan doğal afetler ile bunların sonucunda meydana gelen ekonomik krizler olarak sayabiliriz.

Muhammed döneminde yaşanan isyanların en önemlileri Tuleytula, Kurtuba, Benû Kasî, Benû Mervan ve İbn Hafsun isyanlarıdır.

Tuleytula isyanı Müvelled halk tarafından çıkarılmış, valilere karşı bir isyandır ki amaç bağımsız olmaktır. Ancak Emir Muhammed Tuleytula üzerine bazen bizzat katılarak bazen de komutan görevlendirerek birçok sefer düzenleyerek onları kontrol altında tutmuştur.

Kurtuba'da da yine müvelled halk isyan etmiştir. Bunun yanında Kurtuba'daki en büyük isyan hareketi Hıristiyan Fedailer tarafından gerçekleştirilen

dini içerikli isyandır. Bu isyanı başlatan kişiler, İslam'ın bütün değerlerini hafife alıp dalga geçmekle meşguldüler. Böylelikle Müslümanlara halka açık yerlerde küfrediyorlar ve tutuklanıp idam edilerek kendilerinin Hıristiyan şehidi ilan edilmesini sağlıyorlardır. İnsanların manevi duygularını sömüren bu kişiler bayağı ilgi çekmişlerdir. Muhammed bu isyanı bastırmak için sert tedbirler alır ve isyan bastırılır.

Cillikiye ve Nabare'de yaşayan Hıristiyan kökenli Kuzey İspanya krallıkları Endülüs Emevî Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak Endülüs topraklarına saldırmakla kalmayıp Müvelledûndan olan ve bağımsızlık düşüncesinde olan bazı kimselerin ayaklamalarına da destek vermişlerdir. Bu sebeple de Muhammed bu krallıklar üzerine seferler düzenleyerek onları kontrol altına almayı düşünmüştür. Ancak ülkenin diğer yerlerinde de isyanlar yaşandığı için çok da başarılı olamamıştır.

Bu dönemde yaşanan en önemli olaylardan biri de İspanya'nın fethiyle Müslüman olup devlete bağlılıklarını bildiren ailelerin bazılarının zamanla devlete başkaldırmasıdır. En önemlileri Benû Kasî, Benû Mervan ve İbn Hafsûn isyanlarıdır. Nabare Krallığı'nın desteğini alan Benû Kasî ailesi bağımsız olabilmek için Yukarı Sınır Bölgesinde isyan etmiştir. Muhammed, bu bölgeye seferler düzenlemiş ve onları dengede tutması için bu bölgeye Tucibî ailesini yerleştirmiştir. Ancak Benû Kasî Emir Abdullah zamanında bağımsız olmuştur. Benû Mervan ailesi de Asturias Krallığı'nın desteği ile Maride'de isyan etmiştir. Muhammed bunlara karşı da sefer düzenlemiştir. Muhammed bin Mervan ile anlaşma yoluna giderek Başarnal'ı kendisine vermiş o da ölünceye kadar emire bağlı kalmıştır. Ömer b. Hafsûn isyanı Endülüs Emevîlerini uzunca bir süre uğraştırmıştır. Ömer b. Hafsûn, Bubeşter kalesine hâkim olarak devlete karşı isyan etmiştir. Kale konumu itibariyle ele geçirilemeyince Ömer güçlenmiş ve taraftar sayısını artırmıştır. Bu isyan hareketi III. Abdurrahman zamanına kadar sürmüş ve kalenin fethedilmesiyle isyan da bastırılmıştır.

Muhammed döneminin son olayı ise Norman Saldırılarıdır. Normanlar, Vikingler olarak da bilinen Avrupa'nın kuzeyinden gelip Endülüs topraklarına

saldıran millettir. Normanlar ilk olarak II. Abdurrahman zamanında Endülüs'e saldırmışlar ve hazırlıksız yakaladıkları bu topraklara bayağı zarar vermişlerdir. İkinci defa Muhammed zamanında gelmişler ancak önceden tedbirler alındığı için eskisi kadar çok zarar verememişlerdir.

Muhammed b. Abdurrahman Endülüs'ün en sıkıntılı döneminde iktidara geldi. Devleti yıkılmaya götürebilecek olaylar yaşandı. Bunda Muhammed'in icraatlarının etkisi de olmuştur ancak yine de elinden geleni yaparak devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Karakter olarak iyi özelliklere sahip bir insan olmasına rağmen devlet yönetiminde gerçekleştirdiği bazı davranışlar eleştiriye açıktır. Ne olursa olsun Muhammed ve oğullarının yaşadığı, Endülüs'e hükmettiği altmış yıllık çalkantılı bir dönem yaşanmış ve bu onların kötü anılmasına sebep olduğu gibi sonraki hükümdarların devletin politikasında nelere dikkat etmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Muhammed b. Abdurrahman dönemin ve ülkenin içinde bulunduğu şartlara rağmen başarılı bir şekilde devleti ayakta tutabilmiş bir hükümdardır. Her ne kadar tarih kitaplarında geri planda kalsa da Muhammed b. Abdurrahman sosyo-kültürel alanda da çalışmalar yapmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucu Muhammed b. Abdurrahman döneminin kaynaklarda yeterince yer almaması, Muhammed'in yaptığı her şeyin eleştirilip kötü gösterilmesi ve iyi icraatlarının ört bas edilmesi yanlıştır, eleştiriye açıktır.

Bu eksikliklerin olması da araştırma yapmak isteyen kişilere kapı aralamaktadır. Özellikle Muhammed b. Abdurrahman dönemi sosyo-kültürel hayat başka bir araştırmanın konusu olabilir.

KAYNAKÇA

Abdülvahid Zennun Taha, Halil İbrahim Samerraî, Natık Salih Matlûb, *Târîhu'l-Arab ve Hadaratuhum fi'l-Endelüs*, Beyrut, 2000.

Duque, Adriano Duque, “*Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba*”, *Collectanea Christiana Orientalia*, 8 (2011).

Ahbâru Mecmûa, Madrid, 1867.

Al-i Ali, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, Çev: Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.

Androshchuk, Fjodor, “Vikingler Doğuda”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink-Neil Price, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2015.

Arnold, Thomas Walker (ö.1930), *The Preaching of Islam*, London, 1913.

Atçeken, İsmail Hakkı, “İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (S.Ü.İ.F.D)*, Konya, 14, 2002, s.65-88.

Avcı, Casim, “Kasî”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 561-562.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz el-Endelüsî (ö. 487/1094), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk. Cemal Talebe, Beyrut, 2003.

Bilgin, Feridun, “Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu Yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket”, *History Studies International Journal Of History*, 8/4 (Aralık 2016), 19-32.

Chalmeta, P, “Mozarab”, *EI*, Leiden, 1993, VII, 248.

Chalmeta, P, “Müwallad”, *EI*, Leiden, 1993, VII, 807.

Dabbi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî(ö. 599/1203), *Buğyetu'l-Multemis Fi Tarihi Ricali Ehli'l-Endelusi*, Kahire, trh.

Dadan, Ali, “Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları”, *İSTEM* 25 (2015), s.111-124.

Delgado, Jorge Lirola, “Mervânîler”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 230.

----- “Müsta’rib”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 123.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987.

Dozy, Reinhart (ö.1300/1883), *Spanish Islam*, trc: F. G. Stokes, London, 1913.

Ebu’l-Fidâ, İmâdüddîn İsmail b. Ali (ö.732/1331), *Muhtasarı Ahbâri’l-Beşer*, Kahire, tsz.

Hacci, Abdurrahman Ali el-Hacci, *et-Tarihu’l-Endelusi Mine’l-Fethi’l-İslami Hatta Sukuti Gırnata*, Kahire, 1983.

Haines, Charles Reginald (ö.1935), M.A., *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, London 1889.

Hasan, İbrahim Hasan (ö.1968), *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, trhsz.

Heffening, Wilhelm, “Müvelled”, *İA*, İstanbul, 1960, VIII, 865.

Himyerî, Muhammed b. Abdülmü’min (ö.727/1327), *er-Ravdu’l-Mi’târ fî Haberi’l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1984.

Hitti, Philip Khuri (ö.1978) *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995.

Irwing, Thomas B., “Kurtuba”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 451-453.

İbn Fadlan, Ahmed b. Fadlan(ö.310/922), *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2010.

İbn İzârî Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (ö. 712/1312), *Kitâbu’l-Beyâni’l-Muğrib fî Ahbâri Endelüs ve’l-Mağrib*, thk. G. S. Colin-I. Lewi Provençal, Beyrut, 1950.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Âsârahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Beyrut, 2010.

İbn Hayyan, Hayyan b. Halef (ö. 469/1076), *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*, nşr. Mahmûd Ali Mekkî, Beyrut, 1973.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir ed-Dımeşkî (ö. 774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire, 1932.

İbn Kûtiyye, Ebûbekr Muhammed b. Ömer el-Kurtubî (ö.367/997), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrahim Ebyari, Beyrut: Darü'l-Kitâbü'l-Mısırî, 1989.

İbn Saîd el-Mağribî (ö.685/1286), *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1955.

İbnu'l-Hatîb, Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî (ö.776/1374), *A'malu'l-A'lam ev Târihi-İsbanya'l-İslamiyye*, Neşr: LeviProvencal, Beyrut, 1952.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr (ö.630/1233), *el-Kâmil Fi't-Târihi*, Beyrut, 1965.

İbnu'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer el-Kindî (ö.749/1349), *Târîhi*, Beyrut, 1996.

İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

İnân, Muhammed Abdullah (ö.1986), *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1997.

“İslam Tarihi ve Medeniyeti-Endülüs”, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018.

Küçüksipahioğlu, Birsal, “ Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî”, *DİA*, İstanbul, 2016, Ek-2, s:293-294.

-----, “Ömer b. Hafsûn”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, s:64-65

Lane-Poole, Stanley (ö.1931), *TheMoors in Spain*, London 1888.

Lichtenstadter, Ilse “Müstarib”, *İA*, İstanbul, 1960, VIII, 831.

Provencal, Levi-Evariste (ö.1956) “Ömer Ibn Hafşûn”, *İA*, İstanbul, 1993, IX, 467.

-----, “Toledo”, *İA*, İstanbul, 1974, XII, 427.

Makkarî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî (ö.1041/1632), *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1997.

Maverdî, Ebu'l-Hasan Habib (ö.450/1085), *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, Terc: Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1994.

Na'na'i, Abdulmecid, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, Beyrut, 1986

Nuveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb (ö.733/1333), *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Gırnata, 1917.

Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s: 211-225.

-----“Hakem I”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, s:173-174.

-----“Hişam I”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, s:145-146.

-----“Müvelledûn”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, s:228-229.

-----“Tuleytula”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, s: 363-368.

-----Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

-----Endülüs, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014.

----- “IX. Yüzyıl Endülüs'ünde Zındıklık Suçlamaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(A.Ü.İ.F.D)*, Ankara, 38, 1998, 195-224.

Seybold, C.F., “Kurtuba”, *İA*, İstanbul, 1977, VI.

Shepard, Jonathan, “*Viking Rus ve Bizans*”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink Neil Price, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2015.

Watt, W. Montgomery, Cachia, Pierre, *A History Of Islamic Spain*, Edinburgh University Press, 1992

Ya'kûbî, Ahmet b. İshak b. Ca'fer b. Vehb (ö.292/905), *el-Buldân*, Beyrut, 1422/2001.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdurrahman I", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s:147-150.

-----"Abdurrahman II", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s:150-152.

Zehebî, Ebu Abdullah Muhammed Şemsüddîn (ö.748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmûrî, Beyrut, 1997, XVII/7.

Zeytun, Muhammed, *el-Müslimûne fi'l-Mağrib ve'l-Endeliüs*, 1990.